

Mea Culpa

*Een onderzoek naar schuld en vergeving
bij niet-religieuze, humanistische of meervoudig
religieus betrokken gedetineerden*

Paweł Jońca, The Guilt

Masterthesis

Universiteit voor Humanistiek, Utrecht

Mickey van Herpen

Scriptiebegeleider:

Dr. Renske Kruizinga

Universitair Docent Geestelijke Verzorging

Meelezer:

Dr. Marie-Christine Opdenakker

Universitair Hoofdocent Educatie

Afstudeercoördinator:

Dr. Wike Seekles

Universitair Docent Geestelijke Verzorging

Voorwoord

Voor u ligt de masterthesis die ik heb geschreven ter afronding van mijn driejarige master Humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek. Deze universiteit heeft mij ontzettend veel geleerd over wie ik ben en wie ik in de wereld wil zijn. Toen ik voor het eerst de universiteit binnenstapte had ik nooit durven dromen dat ik nu, vier jaar later, aan het werk zou zijn als humanistisch geestelijk verzorger en me bezig mag houden met humanisering en zingevingsvraagstukken in de praktijk. De wereld binnen penitentiaire inrichtingen en hoe gedetineerden zich verhouden tot existentiële vraagstukken fascineert mij mateloos, en om een thesis te mogen schrijven op dit gebied voelt voor mij als een bekroning van alles waar ik de afgelopen jaren van gedroomd en voor gewerkt heb.

Dat gezegd hebbende wil ik mijn Janique bedanken voor de eindeloze support die ik van jou heb gekregen in mijn leven. Het liefst schrijf ik een boek over wat jij de afgelopen jaren voor me betekent hebt, alles wat ik van je geleerd heb, de vele inzichten en perspectieven die je me geboden hebt, je nuchtere en tegelijkertijd altijd aan de kern rakende woorden die me keer op keer beter naar een situatie leren kijken. Je verwondert me, ik bewonder jou en ik kan niet wachten om de wereld van de geestelijke verzorging met jou verder te ontdekken.

Ook wil ik Renske bedanken voor de oprechte belangstelling en de scherpe blik die je me de afgelopen tijd geboden hebt. Weet dat ik je toewijding ontzettend gewaardeerd heb en nooit voor lief heb genomen. Daarnaast ook Jan, mijn collega en stiekem ook mijn mentor, die mij alle ruimte en medewerking heeft geboden om dit onderzoek in de PI zonder enige problemen uit te kunnen voeren. En natuurlijk Hans en Pauline voor hun toestemming, medewerking en tijd vanuit DJI en PIL, Marie-Christine en Wike voor hun zinnige feedback, Mary voor het zijn van mijn Mary, Coen (je weet waarom) en natuurlijk mama, want jou trots maken is waar ik het tenslotte uiteindelijk allemaal voor doe.

Samenvatting

In dit onderzoek is geëxploreerd welke rol schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken. De onderzoeksvraag “*Welke rol spelen schuld en vergeving bij gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken en wat betekent dit voor de begeleiding van de humanistisch geestelijk verzorger?*” staat hierbij centraal.

Zichtbaar is geworden dat schuld en vergeving complexe constructen zijn die individueel en subjectief beleefd worden. Waar sommige gedetineerden alleen hun juridische schuldfeit inzien, onderkennen de meeste respondenten ook hun persoonlijke schuld en ervaren zij spijt over het delict dat zij begaan hebben. Sommige gedetineerden zijn weinig bezig met de doorleving van deze persoonlijke schuld en de schuldgevoelens die daarbij komen kijken. Dit wordt in dit onderzoek als een repressieve copingsstijl omschreven, die als een beschermfunctie dient door ongewenste gedachten weg te houden. Anderen hebben een actieve copingsstijl en zijn actief bezig met de doorleving van schuld en schuldgevoelens door hierover na te denken en hierover te praten.

Ook vergeving en de behoefte hieraan is een individuele en subjectieve beleving. Zowel meervoudig religieus betrokken als niet-religieuze gedetineerden hebben behoefte aan interpersoonlijke vergeving, met name van waardevolle naasten. Daarnaast hebben meervoudig religieus betrokken gedetineerden ook een transcendente behoefte aan vergeving van een persoonlijke God. Het proces van zelfvergeving is bij sommige gedetineerden al doorlopen en speelt geen grote rol in hun leven, waar anderen dit zien als een voortdurend proces waar zij dagelijks mee bezig zijn.

De humanistisch geestelijk verzorger kan gedetineerden helpen met een reflectie op schuld en vergeving en alle aspecten die daarbij komen kijken. Het bespreekbaar maken van deze thema's kan bijdragen tot een ontwikkeling op existentieel niveau. Daarbij dient de humanistisch geestelijk verzorger schuld en vergeving vanuit het zingevingsperspectief te benaderen en aandacht te hebben voor de meervoudige betekenis van de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden. Een actieve en kritische reflectie op schuld en vergeving kan leiden tot nieuwe betekenissen van het (criminele verleden) en een positieve gedragsverandering bewerkstelligen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding	6
Probleemstelling	8
Onderzoeksvraag	8
Deelvragen	8
Theoretisch kader	11
Gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken	11
Gevoelens van schuld en schaamte	13
Schuld en schuldgevoelens	14
Schuld als thema in de humanistische geestelijke verzorging	15
Schaamte	17
Vergeving	18
Interpersoonlijke vergeving	19
Vergeven van het zelf	20
Onderzoeksmethode	30
Dataverzameling	30
Onderzoekspopulatie en respondentenwerving	31
Data-analyse	33
Methodereflexie	33
Resultaten	35
Overzicht respondenten	35

Levensbeschouwelijke achtergronden	36
I. De rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken	37
Schuld en schuldgevoelens	38
Schaamte	43
Vergeving	45
II. & III. Wat de humanistisch geestelijk verzorger betekent voor gedetineerden betreft schuld en vergeving en wat deze in een gewenste situatie nog meer kan betekenen	55
Een reflectie op schuld, schuldgevoelens en de eigen verantwoordelijkheid	55
Een reflectie op (de behoefte aan) vergeving	57
Discussie	62
Schuld, schuldgevoelens en het nemen van verantwoordelijkheid	62
Interpersoonlijke vergeving en zelfvergeving	65
De rol van de humanistisch geestelijk verzorger betreft schuld en vergeving	66
Conclusie	70
Beperkingen en aanbevelingen vervolgonderzoek	75
Aanbevelingen vervolgonderzoek	76
Literatuur	78
Bijlagen	84
Interviewgide	84
Informatiebrief respondenten	89
Informed consent formulier	90
Codeboom data-analyse	91

Inleiding

Binnen religies hebben schuld en vergeving sinds oudsher een rol gespeeld. Binnen de christelijke traditie wordt vergeving als een moreel hoogstaande daad gezien (Ganzevoort, 1998, p.152). Volgens de Bijbel is ieder mens zondig en is daarvoor vergeving nodig: “Belijden we onze zonden, dan zal hij, die trouw en rechtvaardig is, ons onze zonden vergeven en ons reinigen van alle kwaad” (Johannes, 1:9). Ook binnen de islam spelen zonden en de vergeving daarvan door Allah een rol: “O Mijn dienaren die buitensporig zijn geweest tegenover zichzelf (door het begaan van zonden), wanhoop niet aan de Genade van Allah. Voorwaar, Allah vergeeft alle zonden. Waarlijk, *Hij is de Meest Vergevingsgezinde, de Meest Genadevolle*” (Soerat az-Zoemar: 53).

In Nederland neemt de invloed van traditionele religies echter af (Bernts & Berguijs, 2016). Onder meer door secularisatie, individualisering en migratie heeft ons land een religieuze transformatie doorgemaakt (Kalsky, 2017, p.345). Ook de invloed van religieuze tradities op het maatschappelijk leven is de afgelopen decennia afgenomen (Jacobs, 2020, p.13). Steeds minder mensen geloven in een God of voelen zich verbonden met een religieuze traditie. De afname van de invloed van religieuze tradities betekent echter niet dat mensen niet worstelen met existentiële vragen of kwesties (*ibid*). Schuld en vergeving zijn geen exclusief religieuze thema's. Met het verdwijnen van de zonde verdwijnt schuld en de behoefte aan vergeving niet. Daarnaast doet zich nog een andere ontwikkeling voor: in onze huidige samenleving is er een groeiend fenomeen van 'meervoudige religieuze betrokkenheid', waarbij mensen inspiratie putten uit verschillende levensbeschouwelijke bronnen (Berghuijs, 2020, p.184; Greijn et al., 2020, p.29). De labels 'religieus', 'spiritueel' of 'seculier' zijn complexe begrippen die niet onderling exclusief zijn, zeker in de pluralistische en post-seculiere Westerse context (Wojtkowiak, 2017, p.160). Mensen die meervoudig religieus betrokken zijn combineren elementen van verschillende religies en levensbeschouwingen, vaak zonder de behoefte om zichzelf als aanhanger van een specifieke godsdienst te bestempelen (Van Der Braak, 2018, p.156). Deze afname van traditionele religie en de toename van meervoudige religieuze betrokkenheid kunnen van invloed zijn op de omgang met schuld en vergeving.

Een uitdaging voor de geestelijke verzorging

Voor geestelijk verzorgers ligt er een uitdaging om op deze ontwikkelingen – de afname van traditionele religie en de toename van meervoudige religieuze betrokkenheid – in te spelen (Greijn et al., 2020, p.29). De geestelijke verzorging, en daarmee ook de niet-religieuze geestelijke verzorging¹, is volop in beweging (Jacobs, 2020, p.13). Binnen penitentiaire inrichtingen wordt aangenomen dat thema's als schuld en vergeving een rol spelen bij gedetineerden. Het zijn thema's die nauw samenhangen met re-integratie en herstel. Religieuze geestelijk verzorgers lijken in de omgang met de thema's schuld en vergeving te kunnen putten uit rijke religieuze bronnen (Van Iersel in Bernts, 2019, p.12). Onderzoek van Van Dun (2011) naar katholieke kerkdiensten in penitentiaire inrichtingen beschrijft dat gedetineerde kerkgangers verlangen naar vergeving en bevrijding uit het verleden (p.70). Schuld en vergeving van schuld worden hier relationele begrippen genoemd: de ander moet de schuld opheffen en willen vergeven en verzoenen. Hierdoor is het belangrijk om het besef van schuld en de ervaring van vergeving met mensen te kunnen delen, zoals de pastoor die namens God vergeving toezegt (*ibid*, p.152). Als de schuld in relatie met God wordt gebracht krijgt de schuld de religieuze term 'zonde'. Als gedetineerden deze zonde onderkennen en berouw tonen, kan de pastor namens God vergeving toezeggen (Borgdorff, 2011, p.40). Ook binnen de islam wordt er uitgegaan van Allah die de meest Barmhartige en Vergevingsgezinde is, waar naartoe gericht kan worden voor vergeving (Tüfekçi, 2007, p.24). Gelissen (2020) benadrukt dat God een belangrijke rol kan spelen bij thema's als schuld en vergeving: "De vergeving bij God biedt de mens een perspectief dat hij zelf moeilijk lijkt te vinden" (p.50). Humanistisch geestelijk verzorgers erkennen in het onderzoek van Gelissen (2020) dat hun positie betreft vergeving niet de makkelijkste is, zeker als een eventueel slachtoffer niet wil of kan vergeven (*ibid*).

---

¹ Onder niet-religieuze geestelijke verzorging valt zowel de algemene als de humanistische geestelijke verzorging. Onder algemene geestelijke verzorging vallen geestelijk verzorgers die niet institutioneel gezonden zijn. Deze kunnen zich laten vertegenwoordigen door de Sector Institutioneel Niet Gezonden (SING). De humanistische geestelijke verzorging onderscheidt zich door de focus op het mens-zijn, het vertrouwen in de menselijke vermogens om het eigen mens-zijn te ontplooiën en antwoorden te vinden op de eigen levenssituatie (Jacobs, 2020, p.45).

Een religieuze setting voorziet in de menselijke behoefte zich van 'buitenaf' vergeven te weten, waar dit in een seculiere setting afhankelijk is van de bereidheid van een slachtoffer (*ibid*), zo wordt in het onderzoek beschreven.

Probleemstelling

Waar religieuze gedetineerden zich bij schuld en vergeving tot een God kunnen wenden, is het bij niet-religieuze, humanistische en gedetineerden die uit meerdere levensbeschouwelijke bronnen putten nog onduidelijk hoe zij zich verhouden ten opzichte van deze thema's, desondanks kan worden aangenomen dat deze existentiële thema's nog steeds een rol spelen. Vanuit de Humanistische Dienst Geestelijke Verzorging bij het Ministerie van Justitie en Veiligheid leeft de vraag welke rol de thema's schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die gebruik maken van de humanistische geestelijk verzorging. Dit kunnen zowel niet-religieuze, als humanistische gedetineerden zijn en wellicht ook gedetineerden die uit meerdere levensbeschouwelijke bronnen putten. Daarnaast speelt de vraag wat de humanistisch geestelijk verzorger hierbij kan betekenen voor deze gedetineerden. Deze vragen zullen in dit onderzoek onderzocht worden.

Onderzoeksvraag

Welke rol spelen schuld en vergeving bij gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken en wat betekent dit voor de begeleiding van de humanistisch geestelijk verzorger?

Deelvragen

- I. Welke rol spelen de thema's schuld en vergeving in het leven van gedetineerden die de humanist bezoeken?
- II. Wat betekent de humanistisch geestelijk verzorger in de huidige situatie voor gedetineerden met betrekking tot schuld en vergeving?
- III. Wat kan de humanistisch geestelijk verzorger in een gewenste situatie nog meer betekenen voor gedetineerden met betreffende schuld en vergeving?

Onderzoeksdoel

Het kennisdoel van dit onderzoek is erachter komen wat voor rol de thema's schuld en vergeving spelen bij niet-religieuze, humanistische of gedetineerden die putten uit meerdere levensbeschouwelijke tradities. Daarop aansluitend is dit onderzoek erop gericht om uit te zoeken wat humanistisch geestelijk verzorgers binnen justitiële inrichtingen kunnen betekenen in de begeleiding van deze gedetineerden.

Wetenschappelijke relevantie

Dit onderzoek heeft als doel om meer kennis te vergaren over de rol die schuld en vergeving spelen buiten de monotheïstische tradities en hoe deze zich verhouden tot het humanisme als levensbeschouwing. Dit onderzoek brengt inzicht en wetenschappelijke kennis over (existentiële) schuld en vergeving in een seculiere context en geeft de humanistische geestelijke verzorging binnen justitiële inrichtingen inzicht over de perspectieven en ervaringen van gedetineerden en handvatten voor de omgang met deze thema's.

Maatschappelijke relevantie

Dit onderzoek heeft maatschappelijk relevantie omdat dit onderzoek met de uitkomsten ervan hoopt bij te kunnen dragen aan herstelgerichte detentie en daarmee de re-integratie van gedetineerden in de maatschappij. Onderzoek van Laus (2013) naar humanisering binnen herstelgerichte detentie laat zien dat schuld en schaamte vaak ten grondslag liggen aan erkenning van het delict en het nemen van verantwoordelijkheid hierin (p.40). Een exploratief onderzoek naar de perspectieven van gedetineerden betreffende deze thema's hoopt hierin inzichten te kunnen geven, handvatten te bieden en zo bij te kunnen dragen aan humanisering in justitiële inrichtingen en re-integratie van gedetineerden.

Humanistische relevantie

De humanistische relevantie van dit onderzoek uit zich in de kennis en inzichten die vergaard worden over de rol die schuld, vergeving en daarbij horende thema's spelen in de hedendaagse seculiere context bij gedetineerden. Schuld en vergeving zijn existentiële thema's die in dit onderzoek als zodanig geëxploreerd worden.

Laus (2013) stipt het belang aan van het doordenken van deze thema's als belangrijk aspect van herstelgerichte detentie, omdat het verwerken van deze emoties kan bijdragen aan de betekenisgeving van het bestaan (p.40). Door inzichten te bieden in hoe deze existentiële thema's ervaren worden door gedetineerden, hoopt dit onderzoek bij te dragen aan een verrijking van kennis op dit gebied, en de humanistisch geestelijk verzorger handvatten te kunnen bieden in de begeleiding en ondersteuning van gedetineerden betreffende existentiële vragen rondom schuld en vergeving.

Theoretisch kader

“Er zijn diepten van schuld en vereenzaming, waarvan de mens zich in overmoediger dagen geen voorstelling kon maken; maar er zijn ook woestenijen van wanhoop en ontwrichting, die hem naar de rand der vertwijfeling, of erger tot aan doffe onverschilligheid kunnen brengen. Daartegenover heeft de g.v. haar motieven en zingevingen te stellen als een appèl aan de herstellende kracht van het leven en een getuigenis van de zin van het bestaan” – Jaap van Praag (1953, p.35)

In dit theoretisch kader worden de belangrijkste concepten die het kader van dit onderzoek vormen uitgelegd en onderbouwd. Als eerste wordt er ingegaan de begrippen niet-religiositeit, meervoudige religieuze betrokkenheid en humanisten. Daaropvolgend worden de concepten schuld, schuldgevoelens en schaamte, interpersoonlijke en zelfvergeving besproken. Daarna wordt er ingegaan op hoe schuld en vergeving een rol kunnen spelen bij positieve gedragsveranderingen van gedetineerden, de rol van eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden hierin, de relativering van eigen schuld en ten slotte de dader als slachtoffer.

Gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken

In dit onderzoek wordt er een onderscheid gemaakt tussen niet-religieuze, humanistische of meervoudig religieus betrokken gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken. De begrippen niet-religiositeit, meervoudige religieuze betrokkenheid (MRB) en humanisten worden hieronder nader uitgelegd.

Niet-religiositeit

Nederland is een seculiere samenleving: we zijn een postchristelijk land geworden waar nog gelovigen bestaan, maar waar het christendom geen overkoepelend verhaal meer vormt waar een meerderheid van de Nederlanders zich naar richt (Bernts & Berghuijs, 2016, pp.182-185). In een seculiere wereld is de aanwezigheid van god/goden als bovenmenselijke machten naar de achtergrond verschoven. In plaats daarvan is het de mens zelf die het centrum van de macht bezet (Ten Kate, 2015, p.46).

In dit onderzoek worden niet-religieuzen gedefinieerd als mensen die geen lid zijn van een religieus instituut en zichzelf niet als religieus of gelovig bestempelen. Ze geloven niet in een bovennatuurlijke werkelijkheid. Dit kunnen seculieren zijn (mensen die geen kerklid zijn en zichzelf ook niet als gelovig of spiritueel bestempelen), maar ook ongebonden spirituelen (mensen die niet gelovig maar zichzelf wel spiritueel noemen) (Bernts en Berghuijs, 2016).

Meervoudige religieuze betrokkenheid (MRB)

Nederland heeft een religieuze transformatie doorgemaakt door secularisatie, individualisering en migratie (Kalsky, 2017, p.345). Het fenomeen meervoudige religieuze betrokkenheid neemt steeds meer toe in de huidige samenleving. Het traditionele geloof neemt af, maar de belangstelling voor spiritualiteit en zingevingsvragen is nog steeds aanwezig. Geloof verandert steeds meer: het wordt steeds vaker een geïndividualiseerde, grenzeloze en horizontaal gerichte spiritualiteit en zingeving (Bernts & Berghuijs, 2016, p.182). Meervoudig religieus betrokkenen, door Kalsky (2017) “flexibele gelovigen” (p.345) genoemd, putten inspiratie uit verschillende levensbeschouwelijke bronnen. Elementen van verschillende religies of levensbeschouwingen worden met elkaar vermengd en er wordt affiniteit en verwantschap hiertussen ervaren (Smedes, 2016, pp.51-54). MRB-respondenten worden gekenmerkt door grote flexibiliteit in religieuze zaken en een focus op de overeenkomsten en gemeenschappelijke elementen in verschillende religies en levensbeschouwingen, en minder op de tegenstellingen. Ze zijn in de eerste plaats loyaal aan zichzelf en voelen zich daarin vrij om religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen over te nemen en achter zich te laten (Berghuijs et al., 2018, p.18). Bij het combineren van deze verschillende religieuze en levensbeschouwelijke elementen worden religieuze instellingen of religieuze leiders niet betrokken. Het individu is de beslissende factor. (Kalsky, 2017, p.356). MRB-respondenten gaan uit van een persoonlijke keuze, en niet of in mindere mate van lidmaatschap van een institutie of bepaalde groep (Berghuijs et al, 2018, p.20).

Humanisten

In dit onderzoek wordt de visie van Jaap van Praag - de grondlegger van de Nederlandse humanistische geestelijke verzorging en de oprichter van het Humanistisch Verbond - en de Beroepsstandaard van het Humanistisch Verbond² (hierna: HV) aangehouden als uitgangspunt om het humanisme te beschrijven. Het HV ziet het humanisme als een levensbeschouwing die wordt gevormd, gevoed en geïnspireerd door de mens, diens vermogens en diens waardigheid. Niets of niemand buiten de mens zelf kan hiervoor verantwoordelijk worden gesteld. Van Praag (1982, geciteerd in Schuhmann et al., 2020) ziet het moderne humanisme als een dynamische, veelzijdige kijk op het leven dat wordt gekenmerkt door de poging om de wereld en het leven te begrijpen door enkel een beroep te doen op menselijke vermogens (p.4). Er wordt dus niet uitgegaan van een (persoonlijke) godheid (Van Praag, 1947, p.120). Het humanisme is volgens het HV daarnaast ook een moreel en politiek streven: humanisten streven naar een humane samenleving die is gebaseerd op menselijke waardigheid. Het humanisme omvat ook een streven naar een goed, mooi en zinvol persoonlijk bestaan. Het HV noemt het humanisme geen eenduidige levensbeschouwelijke stroming. Over de eigen verantwoordelijkheid van de mens voor de vormgeving van zijn bestaan bestaat echter overeenstemming: voor het kenvermogen van de mens mag geen beroep worden gedaan op openbaring van buiten de menselijke werkelijkheid of buitenzintuiglijke ervaringen.

Gevoelens van schuld en schaamte

In het volgende stuk wordt nader ingegaan op schuld en gevoelens van schuld en schaamte. Deze liggen vaak ten grondslag aan het erkennen van het delict door gedetineerden, en het nemen van verantwoordelijkheid hierin (Laus, 2013, p.40). Schaamte en schuld zijn beide negatieve zelfbewuste emoties. Dit zijn emoties die opkomen als de evaluaties van daden of gedachten van mensen in strijd zijn met hun eigen morele waarden en normen. Zelfbewuste emoties, waaronder schuld en schaamte, sturen morele besluitvorming en beïnvloeden daarmee moreel gedrag (Spruit et al., 2016, p.5).

---

² Humanistisch Verbond (2019). *Beroepsstandaard humanistisch geestelijke verzorging*. Verkregen via: <https://files.humanistischverbond.nl/app/uploads/2020/02/05075144/Beroepsstandaard-2019.pdf>

Schuld en schaamte spelen dus ook een rol in delinquentie (het plegen van een strafbaar feit) en recidive (de herhaling van strafbaar gedrag). Schuld en schaamte bespreekbaar maken binnen detentie kan leiden tot een verrijking en ontwikkeling op existentieel niveau en kan bijdragen aan herstelgerichte detentie (Jansen-Van Driel, 2004, p.54).

Schuld en schuldgevoelens

Gedetineerden zijn schuldig bevonden aan een misdrijf. Ze hebben daardoor een juridische schuld. Daar hoeven niet automatisch schuldgevoelens of een schuldbesef bij te komen kijken. Jonckheere (2009) benoemt dat de zichtbare aanwezigheid van schuldgevoelens geen criterium is voor schuldbesef. Besef van schuld hoeft niet bij iedereen met hevige gevoelsdimensies gepaard te gaan (p.35). Sommige mensen beseffen zich dat ze schuldig zijn zonder dat dit zich laat zien. Daarnaast duidt de aanwezigheid van schuldgevoelens niet altijd op een feitelijke schuld: schuldgevoelens ontstaan niet alleen waar de mens een schuldig vergrijp begaat, maar ook waar hij op de grens van zijn mogelijkheden stuit (*ibid*). Deze worden beschreven als ervaringen van onmacht. Ook waar er wel sprake is van feitelijke schuld, waar binnen justitiële inrichtingen vanuit wordt gegaan, is het de vraag of schuldgevoelens op het schuldige feit zelf en op het bij de ander toegebrachte leed (het slachtoffer) betrekking hebben (*ibid*). De schuld kan namelijk ook verwijzen naar de eigen persoon, zoals het verlies van respect in de ogen van anderen of van de eigenwaarde in de zelfbeleving. Dit zijn gevoelens van schaamte die veel lijken op gevoelens van schuld, maar hun dynamiek is een andere. Wat ook voorkomt is schuldgevoelens naar indirecte slachtoffers als partners en familieleden, en niet naar het directe slachtoffer (*ibid*).

Schuldgevoelens zijn pijnigend of kwellend en in het gevoel zelf wordt geboet voor het feit dat men begaan heeft, of voor wat men de ander heeft aangedaan (Mooij, 2012, p.207). Schuld is echter niet alleen een gevoel. Het is een realiteit die verwijst naar een verhouding tussen mensen die geschaad en geschonden is (Neys, 2001, p.406). Een schuldervaring staat in verband met de ervaring om niet te voldoen. Schuld verwijst naar een 'ik' die schuldig is, maar is ook gerelateerd aan de ander en aan het leven zelf, waaraan 'ik' iets verplicht is. Schuld is dus ook een relationele schuld (Jorna, 2008, p.159).

Jorna (2008) onderscheidt binnen dit perspectief schuld in drie vertrekpunten: schuldfeit, schuldgevoel en schuldbesef. Deze onderscheidingen zijn tevens potentiële vertrekpunten voor de geestelijke verzorging, omdat deze voortkomen uit of verwijzen naar het bestaan zelf (*ibid*). Deze drie onderscheidingen vragen ook alle drie om een andere verwerking. Het schuldfeit verwijst naar een feitelijke schending van de relatie tussen de persoon en de ander, of de persoon en de wereld. Een schuldfeit vraagt als eerste een erkenning van de schuld en een herstel van de relatie. De erkenning van de schuld kan tot weerstand leiden, en het is de taak van de geestelijk verzorger om “mee de diepte in te gaan om zowel de intense beleving van het schuldfeit mee te maken, als om door te nemen wat gebeurd is en beleefd wordt” (p.160). Het is dus van belang dat de geestelijk verzorger de moeilijkheid van het erkennen van het schuldfeit erkent, en daarmee ook het spanningsveld in de ander zelf, en tussen de ander en de wereld (p.159). Het schuldgevoel – dat niet gebaseerd hoeft te zijn op een feitelijke en aanwijsbare schuld – verwijst naar een spanning in een persoon als gevolg van een tekortschieten (in de omgang) naar een ander. Hierbij is het van belang om een link te leggen met onderliggende, diepe verlangens. Er is een schuldgevoel over iets dat opkomt, en het verlangen dat daaraan ten grondslag ligt. Dit verlangen vraagt niet om een herstel van de relatie met de buitenwereld, maar met de binnenwereld. Deze schuldgevoelens vragen om zelfonderzoek: waarom worden schuldgevoelens ervaren? (p.164). Ook in dit zelfonderzoek kan de geestelijk verzorger ondersteunen en begeleiden. Het schuldbesef komt voort uit de onvolkomenheid van het geleefde leven. Het is “de herinnering aan het feit dat het eigen leven tot dan toe minder zinvol is geweest dan mogelijk zou moeten zijn” (p.160). Het besef dringt hier door dat men het leven nog een antwoord schuldig is ten aanzien van het eigen wezen. Schuldbesef betreft niet zozeer een concreet feit of gevoel, maar eerder een herinnering aan het leven zoals het tot nu toe geleefd is, en dat tekort schoot (p. 159). Met de geestelijk verzorger kan ontdekt worden waar het schuldbesef vandaan komt en inzicht verkregen worden in hoe het anders kan.

Schuld als thema in de humanistische geestelijke verzorging

Jorna (2008) bekritiseert dat humanisten als een reactie op het godsdienstige schulddenken het thema schuld jarenlang genegeerd hebben (p.135).

Schuld speelt echter in elk mensenleven een rol: een concrete schuldervaring raakt aan de existentie. Schuld kan als een existentieel levensthema gezien worden (*ibid*, p.152). De humanistisch geestelijk verzorger heeft als taak zich te richten op deze existentiële aspecten in het leven³, als specialist in existentiële zingeving (Jacobs, 2020, p.18).

M. van Praag (1997, geciteerd in Jorna, 2008) beschouwt schuld als thema dat in potentie via openheid, contact en bewustwording tot berouw en vergeving kan leiden: het werkelijk onder ogen zien van schuld werkt helend. Zo wordt schuld gezien als een zelfstandige beleving die de mens verder kan brengen als schuld erkent wordt en er berouw getoond wordt. Vanuit die houding kan dan vervolgens om vergeving worden gevraagd (p.150). Voor de geestelijk verzorger ligt hier een belangrijke taak. Door de onafhankelijke positie van deze beroepsgroep en de kennis van de geestelijk verzorger over existentiële zingeving en morele levensthema's zoals schuld, schaamte en vergeving is de vrijplaats die de geestelijke verzorger biedt bij uitstek de plek waar deze thema's besproken kunnen worden. Schuld refereert aan relationaliteit, en in de verbinding met de geestelijk verzorger kan de schuld besproken worden. Als de geestelijk verzorger vermijdt wat er leeft en is gebeurd, wordt de mogelijkheid van de herstellende werking van de existentiële schuld miskent (p.151-152). Maar als de geestelijk verzorger in relatie treedt met de schuldige ander, kan diegene in de ontmoeting weer verbonden raken met zichzelf en het leven (p.143). De humanistisch geestelijk verzorger kan dan het verhaal dat op dat moment bij de ander leeft samen met hem interpreteren, reconstrueren en hier samenhang in aanbrenen (Mooren, 1997, geciteerd in Duyndam, 2019, p.25). Hierdoor blijft de schuld niet op zichzelf staan, maar krijgt deze een plek in iemands leven. Door schuld in het leven als geheel te plaatsen, in plaats van als een gevoel dat verholpen of hanteerbaar gemaakt moet worden, wordt het existentieel, en daarmee wordt een mogelijkheid gecreëerd van verwerking en groei (Jorna, 2008, p.143). Zo kan de erkenning en omgang met schuld helend werken. Deze doorleving van schuld in relationele zin wordt echter vaak als confronterend ervaren. Ook hier ligt een taak voor de geestelijk verzorger en diens vermogen tot verbinding om zich naar de ander toe te wenden.

---

³ Humanistisch Verbond (2019). *Beroepsstandaard humanistisch geestelijke verzorging*. Verkregen via: <https://files.humanistischverbond.nl/app/uploads/2020/02/05075144/Beroepsstandaard-2019.pdf>

Schaamte

In gevoelens van schuld zit vaak ook een component van schaamte. Deze gevoelens gaan vaak hand in hand, maar zijn niet dezelfde. Schaamte wordt geassocieerd met het verlies van zelfrespect, sociale terugtrekking, woede en agressie. Schuldgevoelens daarentegen ondersteunen juist sociaal gedrag en kunnen aanzetten tot een compensatie voor het toegebrachte leed (Hosser et al., 2008, p.138). Waar schuldgevoelens dus motiverend kunnen werken voor gedetineerden om verantwoordelijkheid te nemen voor hun daden, excuses aan te bieden en te werken aan reparatie en herstel, motiveren schaamtegevoelens juist om te ontkennen, verbergen of weg te stoppen (Tangney et al., 2011, p.711-713). Dit komt omdat schuldgevoelens betrekking hebben op een evaluatie van het gedrag, terwijl schaamtegevoelens betrekking hebben op de evaluatie van iemands *zijn* (Spruit et al., 2016, p.7). Waar schuld dus eerder betrekking heeft op een daad - en in die zin dus ook (gedeeltelijk) los kan staan van de dader zelf - raakt schaamte aan het zijn en het zelf van gedetineerden. Schaamte wordt daardoor eerder geassocieerd met sociale terugtrekking, en daardoor het risico van vervreemding, wat gepaard kan gaan met woede en agressie. Daarom wordt aangenomen dat schaamte, mits hier niets aan gedaan wordt, eerder het risico op recidive vergroot (Hosser et al., 2008, p.140). Schuld en het hebben van schuldgevoelens kunnen gedetineerden ook meer in de hand hebben (en in bepaalde gevallen ook actief aangaan, zoals zeer bewust een misdaad begaan), waar schaamte een gevoel is dat iemand overkomt, en waar weinig tot geen controle over is (Mooij, 2012, p.210). Om de pijnlijke gevoelens van schaamte te vermijden of eraan te ontsnappen, zijn beschaamde mensen vaak geneigd om in de aanval te gaan en de rollen om te draaien, door juist schuld en woede op anderen te richten (Tangney et al., 2011, p.714).

Concluderend kunnen gevoelens van schuld en schaamte destructief zijn als er voor gedetineerden geen mogelijkheid is om er op een positieve manier mee om te kunnen gaan en er mee in het reine te kunnen komen. In de gevangenis moeten deze mogelijkheden aanwezig zijn, want als deze ontbreken zal dat er toe leiden dat een groot deel van de gedetineerden schuld en schaamte op een negatieve manier verwerken. Dit kan zich uiten in agressie, isolatie, wanhoop, zelfhaat en passiviteit, en ook in het projecteren van de schuld op anderen (Jansen-van Driel in Hoek & Slump, 2011, p.49).

Op dit laatste wordt later verder ingegaan. Een herstelgerichte benadering van schuld en schaamte, waarin gedetineerden vanuit een morele en betrokken houding aangesproken worden op de gevolgen van hun handeling, zou hier verandering in kunnen brengen (*ibid*).

Vergeving

In de afgelopen hoofdstukken is het begrip schuld en het daarbij horende schaamte besproken. Ook vergeving is een begrip dat aan schuld is gekoppeld. Schuld reikt namelijk uit naar spijt en berouw, waardoor vergeving misschien ook mogelijk kan zijn (Jorna, 2008, p.167). Schuld – misdaden en fouten – moeten eerst erkend worden voordat men om vergeving kan vragen (Smit, 2010, pp.182-183). Smit (2010) definieert vergeving als “de motivatie - gebaseerd op cognitieve, affectieve en spirituele argumenten - en de competentie van een persoon om gevoelens van woede en gedachten over wraak en vergelding achterwege te laten om tot een ervaring van vrede met de situatie te komen” (p.182). Vergeving gaat voor daders van misdaden niet alleen over vergeving ontvangen van directe slachtoffers. Er kan ook een behoefte zijn aan vergeving van belangrijke naasten, zoals partners of ouders (*ibid*). Hannah Arendt (1994, geciteerd in Jorna, 2008) noemt vergeving noodzakelijk voor de mens, want:

“Indien onze daden ons niet werden vergeven, wij niet konden worden vrijgesproken van de consequenties van wat wij hebben gedaan, dan zou ons vermogen tot handelen zich beperken tot één enkele daad, waarvan we ons nooit meer zouden kunnen losmaken.” (p.167)

Voor gedetineerden kan vergeving in dit perspectief nodig zijn om niet geïdentificeerd te worden tot hun daad, en zich daarvan los te kunnen maken en verder te gaan. De weg naar vergeving is echter niet altijd makkelijk. In dit onderzoek wordt interpersoonlijke vergeving onderscheiden van zelfvergeving, om zo alle aspecten van vergeving zo goed mogelijk weer te geven.

Interpersoonlijke vergeving

Interpersoonlijke vergeving wordt gedefinieerd als het vergeven van de ander die een overtreding heeft begaan - in dit geval de dader die vergeven wordt - en wordt gezien als relationeel proces (Litz et al., 2009, p.699). Vergeving is iets onvoorspelbaars. Het heeft tijd nodig, soms een heel leven of generatie lang. Dit in tegenstelling tot wraak, want wraak is voorspelbaar en voelt logisch (Pollefeyt, 2000, pp.145-146). Vergeving stopt de vicieuze cirkel van geweld en tegengeweld, waar gevoelens van woede en wraak slechts bevredigd kunnen worden door zelf in het onrecht en geweld te stappen. Toch zit er een nut in deze gevoelens van woede en wraak en moet er niet te snel overgestapt worden op het vergeven (*ibid*). Pollefeyt (2000) noemt hier gerechtigheid: het recht is het georganiseerde antwoord van een gemeenschap op onrecht en de publieke erkenning van het slachtoffer (p.147-148). De straf heeft een diepe morele betekenis. Het positieve effect van een straf geldt niet alleen voor het slachtoffer of nabestaanden - die via de straf compensatie kunnen krijgen voor het lijden en het verlies - maar ook voor de dader zelf. Via de straf krijgt de dader de kans om zijn verantwoordelijkheid te dragen, zijn schuld af te lossen, en de schade aan de ander en zichzelf te herstellen. Voorwaarde hiervoor is dat de dader naast de juridische schuld ook de persoonlijke schuld op zich neemt. Vergeving betekent dan ook niet afzien van het recht of van straf, maar wel het afzien van haat en wraak (*ibid*, p.148). De straf van de dader - vrijheidsberoving door detentie - biedt dus kansen voor de dader om te werken aan herstel van zichzelf en de ander. De straf is een weg waarlangs de dader opnieuw en concreet zijn eigenwaarde en zijn sociale identiteit kan opbouwen (*ibid*, p.162). De straf kan echter nooit leiden tot het verkrijgen van vergeving. Vergeving is geen morele verplichting en de dader kan vergeving nooit afdwingen (*ibid*; Ganzevoort, 1998, p.156; Jorna, 2008, p.146). Een onvergeeflijke opstelling van het slachtoffer kan en mag niet moreel veroordeeld worden. Het enige wat de dader kan doen, is in zijn eigen bestaan de voorwaarden creëren waardoor hij de vergeving wel kan ontvangen (p.162).

Voor Arendt (1994, geciteerd in Jorna, 2008) is vergeving altijd interpersoonlijk: je bent voor vergeving afhankelijk van de ander, want een mens kan zichzelf niet vergeven voor iets dat hij een ander heeft aangedaan (p.167). Iets wat in relatie kapot is gemaakt, moet in relatie hersteld worden. Dit kan verder gaan dan alleen de relatie tussen de dader en het slachtoffer.

Soms is het onderscheid tussen slachtoffer en dader niet helder, en soms wil of kan het slachtoffer niet vergeven (bijvoorbeeld als deze niet meer leeft). De ander door wie de dader kan worden vergeven kan zo ook een derde zijn die als ander en medemens in het verhaal van de vergeving een cruciale rol speelt (*ibid*, p.169). Dit kan iemand zijn die namens het slachtoffer vergeeft, maar ook een belangrijke naaste van de dader, eventueel een God, een therapeut of een geestelijk verzorger.

Vergeven van het zelf

Anderen zijn het niet eens met het standpunt van Arendt en stellen dat er naast interpersoonlijke vergeving ook vergeving van het zelf mogelijk is. Zelfvergeving wordt omschreven als “een reeks motiverende veranderingen waarbij iemand minder gemotiveerd raakt om stimuli (i.e. het slachtoffer) die verband houden met de overtreding te vermijden, afnemend gemotiveerd raakt om wraak te nemen op het zelf (zoals het straffen van het zelf en zelfdestructief gedrag) en in toenemende mate gemotiveerd om welwillend naar het zelf te handelen” (Hall & Fincham, 2005, p.622). Snow (1993) beargumenteert dat zelfvergeving het beste alternatief is voor situaties waarin interpersoonlijke vergeving niet kan worden bereikt, omdat het vergeven van het zelf een mogelijkheid biedt tot het herstellen van *agency* nadat de ander onrecht of kwaad is aangedaan (p.79). Het proces van zelfvergeving kan echter wel makkelijker worden door vergeven te worden door een ander, zoals een slachtoffer of een God. Dit is echter niet vereist voor zelfvergeving (Suzuki & Jenkins, 2020, p.7).

Sommige daders stellen geen behoefte te hebben aan interpersoonlijke vergeving, omdat het de lasten die ze dragen niet kan verlichten. Een respondent in een onderzoek naar zelfvergeving onder gedetineerden zegt daarover: “*whether they forgive me or not, I still have to live with what I've done*” (Jenkins, 2018, p.201). Vergeving gaat dan niet of minder over vergeving gericht op de misdaad of het onrecht dat anderen daarmee is aangedaan, maar meer over de schade die de dader zichzelf heeft aangedaan als gevolg van diens criminele acties, zoals het herstellen van het zelfrespect en zelfvertrouwen (Suzuki & Jenkins, 2020, pp.4-5).

Zelfvergeving is ten opzichte interpersoonlijke vergeving onvoorwaardelijk: waar interpersoonlijke vergeving afhangt van de bereidheid van het slachtoffer om te vergeven, is zelfvergeving onvoorwaardelijk omdat het een zelfreflectieproces is van de dader (Suzuki & Jenkins, 2020, p.5). Iemand die zichzelf vergeeft hoeft niet al diens gedrag als moreel juist te beoordelen om een gevoel van eigenwaarde te hebben of te creëren. Iemand kan zichzelf (leren) respecteren en zich ook bewust zijn van diens eigen morele fouten of mislukkingen. De dader weet dat bepaalde gedragingen moeten veranderen, maar beschouwt zichzelf niettemin als de moeite waard. Deze gevoelens van eigenwaarde betekenen niet dat de dader blind is voor zijn eigen fouten (Enright, 1996, p.117). Bij oprechte zelfvergeving erkennen daders hun gedrag en nemen ze daarvoor hun verantwoordelijkheid: de dader erkent wat hij heeft gedaan, geeft blijk van spijt en schuld en heeft bereidheid om deze relatie te herstellen (Suzuki & Jenkins, 2020, pp.4-5). Ook ziet de dader in dat diens gedrag vergeven *kan* en *mag* worden (p.7). Deze oprechte houding vergroot de kans op een positieve verandering.

Bewerkstelligen van een positieve gedragsverandering

Smit (2010) stelt dat schuld en vergeving geen onderwerpen zijn die vaak besproken worden binnen detentie (p.180). Gedetineerden praten over het algemeen niet over gevoelens als boosheid, verdriet of schuld met elkaar. De maatschappij verwacht dat de gevangenisstraf – naast vergelding - helpt in het voorkomen van recidive, door een gedragsverandering te bewerkstelligen. Hiervoor moet echter in de gevangenis zelf iets gebeuren om die verandering te stimuleren (*ibid*). Maruna (2010, in Nelissen, 2019) stelt dat aandacht voor morele inclusie en noties als vergeving en (het vereffenen van de) schuld, nodig zijn voor een succesvolle re-integratie van gedetineerden, maar dat deze morele aspecten steeds meer uit beeld raken (pp.19-20). Smit (2010) betoogt dat een morele transformatie nodig is om een gedragsverandering bij gedetineerden te bewerkstelligen. Dit is een verandering in de morele argumentatie die tot dusver gevolgd is. De morele argumentatie komt voort uit gedachtegoed dat is aangeleerd door ouders of *peers*, maar is vooral een manier van denken waarin negatief gedrag niet als negatief gezien wordt. Een verandering in dit denken kan een verandering tot gedrag teweegbrengen. Gedetineerden moeten om dit te bereiken echter wel bereid zijn over zichzelf te praten.

Zij moeten open staan voor verandering of moet ervaren dat verandering nodig is (p.181). Deze gedragsverandering kan alleen plaatsvinden als gedetineerden de wil hebben om te veranderen en hier de motivatie voor hebben. Daarnaast moet de gedetineerde de verandering ook als haalbaar zien. Het moet mogelijk zijn om de gewenste toekomst door middel van het eigen handelen en het eigen gedrag te behalen (Snoek et al., 2021, p.7).

De erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde kan een belangrijke stap zijn naar de realisatie van de schuld van de gedetineerde, en dit kan weer leiden tot berouw of spijt (Smit, 2010, p.181). Voor veel gedetineerden is het nieuw om over zulke thema's te praten met iemand. Het is erg persoonlijk en maakt de gedetineerde ook kwetsbaar. Vertrouwen in de mensen met wie gedetineerden hierover praten is daardoor noodzakelijk (*ibid*). Het gaat daarbij niet om afstand nemen van de schuld of anderen verantwoordelijk houden voor de misdaden die begaan zijn, maar om een *reframing* die plaatsvindt: *reframing* is de verandering in de manier waarop gedetineerden achteraf naar een situatie kijken (Smit, 2010, p.181). Maruna (2001, geciteerd in Terry, 2002) stelt dat om een positieve gedragsverandering bij gedetineerden te bewerkstelligen, alleen de perceptie of erkenning van de dader dat het gepleegde delict fout was niet voldoende is. Maruna benadrukt hiernaast ook het belang van het hebben van een beeld van wat belangrijk is in het leven; van dat wat er toe doet (p.228). Daarvoor is volgens Maruna een narratieve reconstructie nodig, waarbij er opnieuw betekenis wordt gegeven aan het criminele verleden, waarna er een nieuw verhaal van het zelf ontstaat (geciteerd in Geenen, 2010, p.10). Onderzoek van Maruna laat zien dat ex-gedetineerden die niet recidiveerden een positief levensverhaal hadden ontwikkeld: ze hadden hun verleden geaccepteerd en een positief toekomstbeeld gecreëerd (*ibid*; Elbers et al., 2016, p.18). Het komt er op neer dat individuen beter in staat zijn om een nieuw positief beeld van zichzelf in de toekomst te projecteren, door dat beeld eerst in hun verleden te projecteren. Dit, zodat ze in herinneringen en afgelopen gebeurtenissen bewijs kunnen vinden dat de persoon die ze willen zijn in feite de persoon is die ze altijd zijn geweest, en niet een nieuw iemand is die ze uit het niets hoeven te creëren (Snoek et al., 2021, p.8).

Concluderend kan een reflectie op het geleefde leven, schuld en het daarbij horende vergeving ertoe leiden dat er bij gedetineerden een *reframing* plaatsvindt en er nieuwe betekenissen worden gegeven aan het (criminele) verleden.

Hierdoor kan er een nieuw, positiever verhaal van het zelf ontstaan waarbij het verleden geaccepteerd en verwerkt wordt, wat een positieve gedragsverandering en een vermindering van recidive tot stand kan brengen.

Erkennen van de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden

Smit (2010) schrijft dat de erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde een belangrijke stap kan zijn naar de realisatie van schuld en het daarbij behorende berouw of spijt (p.181). Ook binnen het humanisme wordt de eigen verantwoordelijkheid van de mens als een belangrijk uitgangspunt gezien. Derkx (2011) beschrijft de 'autonomie van het ik' als een van de meest gehanteerde beginselen om humanisme te definiëren (p.89). Het gaat er hierbij om dat je bewust kiest wat je met je leven doet, dat je je persoonlijkheid ontwikkelt en dat je voor je leven een koers uitzet. De verantwoordelijkheid nemen voor je eigen leven betekent dat je door je keuzes een eigen levensstijl ontwikkelt die maakt dat je beter bent opgewassen tegen de lotgevallen van het leven (*ibid*). Er worden verschillende dimensies van de eigen verantwoordelijkheid beschreven. Allereerst betekent het dat men zijn leven in zijn geheel in ogenschouw neemt: denken, je iets voorstellen, voelen, verlangen, willen, evalueren, besluiten, oefenen en handelen; ze hebben allemaal met elkaar te maken en met de concrete context waarin men zich bevindt. Voor jezelf zorgen en verantwoordelijkheid nemen voor je eigen leven betekent ten tweede dat men zichzelf goed moet leren kennen. Daarmee doelt Derkx op het bezinnen op afkomst en door welke mensen, gebeurtenissen en ontwikkelingen men beïnvloed is. Daarnaast legt hij de focus op gewoonten, vaardigheden, zwakke punten, talenten, opleiding, sekse, seksuele geaardheid, maatschappelijke positie en hoe men zich verhoudt tot de dominante cultuur. Als derde dimensie noemt hij een praktische: als je weet wat je wilt, moet men die richting op bewegen en opletten hoe die stappen uitpakken. Het gaat hier om oefenen en experimenteren. Een vierde dimensie is het ontwikkelen van morele oriëntatie: wat voor leven wil je leiden? Wat is belangrijk en wat minder? Welke waarden hangen daaraan vast? Ben je trouw aan jezelf? En hoe wordt willekeur, opportunisme en onverschillig leven voorkomen? De vijfde dimensie van de verantwoordelijkheid voor je eigen leven betreft tijd: hoeveel tijd heeft men?

Wat beslist nu en wat kan later? Wil je opnieuw beginnen en iets heel anders gaan doen, of is continuïteit met keuzes uit het verleden belangrijk? (pp.90-91). De laatste dimensie is de concrete gesitueerdheid, ofwel de context. De context bestaat niet alleen uit familie, vrienden en bekenden, maar ook de werking van de kapitalistische economie, de wetten en maatregelen van de Europese en lokale overheden, procedures, bureaucratieën, vanzelfsprekendheden, verwachtingen en prioriteiten. In zulke contexten is het belangrijk om te proberen om de controle over het leven te houden (*ibid*). In de context van gedetineerden speelt de rechtspraak en het gevangenisstelsel en -regime vanzelfsprekend een grote rol. Cruciaal in deze dimensies van de eigen verantwoordelijkheid is volgens Dohmen (2010) de morele oriëntatie: “deze oriëntatie op het goede hebben we absoluut nodig om eenheid te verlenen aan ons persoonlijk leven en vooral om zin te geven aan dat leven” (pp.132-133). Derkx (2011) beschrijft dat zelfontplooiing een morele oriëntatie vereist (p.92). Schuld ontstaat door een menselijk falen: “Doordat de mens datgene wat hij als waar, goed en mooi erkend heeft, tenslotte niet wilde; doordat zijn handelen in een concreet geval niet beantwoordde aan een goede gezindheid” (Van Praag, 1953, p.35). Voor humanistisch geestelijk verzorgers ligt hier de taak om gedetineerden te helpen met zelfontplooiing en deze oriëntatie op het goede. Door te praten over het geleefde leven, schuld en vergeving en hierbij aandacht te schenken aan alle dimensies van de eigen verantwoordelijkheid zoals omschreven door Derkx (2011) en de focus te leggen op oriëntaties op het goede kan er zo een *reframing* ontstaan en kunnen er nieuwe betekenissen worden gegeven aan het verleden, waarna er een positiever toekomstbeeld en een positieve gedragsverandering bij gedetineerden gegenereerd kan worden.

Paradox tussen schuld en verantwoordelijkheid

Ook binnen Justitie wordt er veel nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden. Het zelf verantwoordelijk maken van gedetineerden wordt gezien als een belangrijke voorwaarde voor resocialisatie en het straffen van onverantwoordelijk gedrag als een belangrijk middel om dat doel te bereiken (Boone, 2012, p.291-293). Elshof (2010) noemt dit een eenzijdige nadruk op de verantwoordelijkheid van gedetineerden.

Deze eenzijdige benadering van schuld en verantwoordelijkheid beschrijft zij als paradoxaal: op mensen die afhankelijk en onmondig zijn gemaakt wordt een onevenredig groot beroep gedaan op hun eigen wil, eigen motivatie en hun persoonlijke vermogen om vrij en verantwoordelijk te handelen (*ibid*, pp.3-4). De samenleving houdt mensen verantwoordelijk voor hun handelen en de gevolgen daarvan. Er wordt verwacht van mensen dat ze zich verantwoordelijk gedragen. Als ze wetten schenden, dan worden ze gestraft (Vlug, 2011, p.95). Aan het toerekenen van die verantwoordelijkheid ligt een mensbeeld van de Verlichtingsdenkers ten grondslag: ieder mens is in principe vrij om te kiezen.

“Wie vrij is om te kiezen, kan er ook voor kiezen geen strafbare feiten te plegen en kan dus verantwoordelijk worden gehouden voor zijn daden.”
(Boone, 2012, p.295)

Dit beeld van de vrije, verantwoordelijke burger is volgens Boone (2012) echter nauwelijks terug te zien in criminologische theorievorming over oorzaken van crimineel gedrag: de mens is niet vrij, maar wordt door allerlei interne en externe factoren naar het kwaad gedreven (p.295-296). Naast deze klassieke inrichting van het strafrecht, waarin het individu en zijn verantwoordelijkheid daarin centraal staan in de oorzaak van criminaliteit, laat Boone (2012) andere perspectieven zien waarin omgevingsfactoren kunnen verklaren waarom mensen vervallen tot criminaliteit. De oplossing voor criminaliteit wordt dan niet gezocht in behandelingsstrategieën die op het individu gericht zijn, maar in maatschappelijke veranderingen. Criminaliteit wordt in die visie verklaard door *strain*: de spanning die het oproept wanneer algemeen nagestreefde doelen in een samenleving door een ongelijke verdeling van middelen door een bepaalde groep niet bereikt kunnen worden (p.296).

Andere criminologische theorieën zien criminaliteit deels toch ook als een vrije keuze waarin de mens een eigen verantwoordelijkheid heeft. Hierin wordt gesteld dat het al dan niet overgaan tot criminaliteit een zekere afweging veronderstelt: mensen zullen minder snel criminaliteit plegen als hun positie of vooruitzichten daarmee kunnen worden benadeeld.

Redenen dat mensen zich van criminaliteit weerhouden, worden in deze benadering gezocht in de mate waarin mensen binding hebben met de samenleving. Naarmate mensen meer bindingen hebben met maatschappelijke instituties (zoals school, werk of bijvoorbeeld een kerk) en binding hebben met het gezin en niet-delinquente vrienden, is de kans dat ze tot criminaliteit vervallen minder groot. Er blijkt een samenhang te zijn tussen het stoppen van criminaliteit en belangrijke gebeurtenissen in iemands leven, zoals het vinden van een partner, werk, opleiding, verhuizen, een kind of militaire dienst (*ibid*, pp.297-303). Maar ook de detentie zelf kan een belangrijke gebeurtenis zijn waardoor delinquenten stoppen met criminaliteit. Het is echter de delinquent zelf die een gebeurtenis aan moet grijpen als mogelijkheid voor verandering (Sikkens, 2009, p.5). Het gaat daarbij om de betekenis die delinquenten aan deze externe factoren geven (Geenen, 2010, p.9). In dat opzicht wordt criminaliteit en het stoppen ermee wel degelijk gezien als een keuze, en in die zin kan het ook verbonden worden aan de eigen verantwoordelijkheid. Stoppen met criminaliteit hangt samen met de wens om goed te doen en het leven anders in te richten. Motivatie wordt dus ook gezien als belangrijke factor (Boone, pp.297-303).

Schuhmann (2011) benadrukt dat de aandacht die de geestelijk verzorger in een gesprek geeft aan het leed van gedetineerden, de ruimte biedt om zich tot hun verantwoordelijkheid te verhouden. Hierbij kan tot een andere betekenis van verantwoordelijkheid gekomen worden dan in de klassieke inrichting van het strafrecht (p.21). Waar bij de klassieke inrichting de verantwoordelijkheid zich concentreert op het delict, staat dit delict in zingevingsperspectief niet op zich: de betekenis die een gebeurtenis voor iemand heeft, hangt samen met allerlei ervaringen in diens leven. Situaties laten zich niet eenduidig uit bepaalde gebeurtenissen verklaren. Daarmee is het niet eenduidig vast te stellen waar verantwoordelijkheid en schuld zich bevinden en wat die precies inhouden. Zo wordt de tragische dimensie in het leven van gedetineerden zichtbaar en bespreekbaar (p.20). Deze meervoudige betekenis van verantwoordelijkheid kunnen in het gesprek met de geestelijk verzorger onderzocht worden, wat een gedetineerde ruimte kan bieden om zich opnieuw of tot een meer gefundeerde manier tot zijn straf te verhouden (p.21).

Concluderend laat Boone (2012) zien dat verandering of een morele transformatie alleen mogelijk is als de gedetineerde gemotiveerd is om te veranderen. Dit vereist een holistische aanpak die erop gericht is een goed leven te realiseren, waar de gedetineerden gestimuleerd wordt om eigen keuzes te maken, maar waar ook aandacht is voor de positieve en negatieve invloeden uit de omgeving van de gedetineerde, en waarin wordt erkend dat ook de samenleving zelf een rol heeft in het proces van stoppen met criminaliteit (p.305). Vanuit het zingevingsperspectief dient de geestelijk verzorger aandacht te hebben voor de meervoudige betekenis van verantwoordelijkheid van gedetineerden. Ook betreft spreken over schuld en vergeving met gedetineerden is het belangrijk om deze thema's te bespreken vanuit dit perspectief.

Het relativeren of rechtvaardigen van de eigen schuld

Voor het praten over schuld en vergeving mogelijk is, is het nodig dat de gedetineerde zijn verantwoordelijkheid neemt en zijn delict erkent. Ondanks dat de reden van detentie ligt in het plegen van een misdrijf en de schuld daarvan, maken de omstandigheden van detentie het makkelijk om het misdrijf te negeren of te rationaliseren, en de verantwoordelijkheid daarvoor dus niet te nemen. Dit bevrijdt de gedetineerde van schuldgevoelens en maakt het leven in een totale institutie – zoals een penitentiare inrichting – dragelijk (Smit, 2010, p.179; Zehr, 2005, pp.40-41). Daarnaast hebben veel gedetineerden te maken met analfabetisme, lage intelligentie⁴ en lees- en leerstoornissen. Dit heeft invloed op de vermogens van gedetineerden om problemen te rationaliseren en onderkennen. Dit wordt ook geassocieerd met het onvermogen van (sommige) gedetineerden om de notie van wat goed is te begrijpen of te accepteren (Fox, 1989, p.21).

Ook Elshof (2010) benadrukt dat gedetineerden geneigd zijn om hun persoonlijke schuld te relativeren, door het te vergelijken met het kwaad waaraan anderen zich schuldig maken zowel binnen als buiten de gevangensmuren (p.4).

---

⁴ Gemiddeld heeft 45 procent van de gedetineerden een licht verstandelijke beperking (LVB).
Bron: Dienst Justitiële Inrichtingen (2020). *Infographic Gevangeniswezen 2021*. Verkregen via:
<https://www.dji.nl/justitiabelen/documenten/publicaties/2020/07/27/infographic-gevangeniswezen-2021>

Binnen de gevangensmuren worden eigen misdaden gerelativeerd aan de hand van de door Elshof zogenoemde 'zondehiërarchie', waarbij sommige delicten (zoals vermogensdelicten tegen anonieme bedrijven) worden gerelativeerd, terwijl de zwaarte van andere delicten (zoals verkrachting of pedofilie; delicten gericht tegen kwetsbare mensen) worden beklemtoond. Dit zorgt ervoor dat delicten van de meerderheid van gedetineerden verbleken bij de misdrijven van een klein aantal anderen (*ibid*). Daarnaast worden eigen misdrijven nog sterker gerelativeerd in vergelijking met fouten of misstanden buiten de gevangensmuren. In vergelijking met het kwaad dat mensen 'buiten' aanrichten valt het eigen delict vaak in het niet. De sociale deprivatie die het leven van veel gedetineerden kenmerkt, is van invloed op deze manier van denken (*ibid*). Ook kan de gang van zaken van het strafrechtelijke proces de werkelijkheidsbeleving van gedetineerden beïnvloeden. Een advocaat zal er alles aan doen om de feiten zodanig te presenteren dat er een zo gunstig mogelijk beeld voor de gedetineerde naar voren komt, ook als dat niet overeenkomt met wat er in werkelijkheid gebeurd is (Jorna, 2008, p.155).

Elshof (2010) onderschrijft dat de relativering van de eigen schuld van gedetineerden eenzijdig is, maar stelt daarnaast ook dat de schuldrelativering door gedetineerden uitdrukking geeft aan hun verlangen naar erkenning van hun persoonlijke waardigheid en naar herstel van sociale verhoudingen (p.4).

De dader als slachtoffer

Gedetineerden kunnen zich ook een zondebok voelen, en zichzelf niet zozeer als dader, maar als slachtoffer ervaren. Slachtoffer van hun achtergrond, omgeving, het juridische systeem, detentie of van de gevolgen van detentie (Elshof, 2010, p.1; Jansen-Van Driel, 2004). Ook deze eenzijdige houding staat niet op zichzelf: het draagt sporen van een maatschappelijk denken over slachtofferschap, waarbij het slachtoffer het morele referentiepunt is geworden. Dit maakt dat gedetineerden alleen als dader in beeld komen. Door zichzelf als slachtoffer te ervaren en te presenteren proberen gedetineerden zo gehoor en erkenning te vinden (Elshof, 2010, p.5). Elshof beschrijft deze houding van gedetineerden ten opzichte van schuld als het verlangen naar de erkenning van het mens-zijn, en het streven om deel uit te blijven maken van de wereld van het humane. Gedetineerden worden namelijk vaak blijvend met hun delict geïdentificeerd.

Dit is dan niet alleen een straf van maatschappelijke uitsluiting, maar ook een straf die gedetineerden buitensluit uit de wereld van het humane (*ibid*).

Schuhmann (2014) benadrukt dat gedetineerden naast het zijn van dader ook vaak slachtoffer zijn: niet alleen door het leven in de gevangenis, maar ook door levensgebeurtenissen en omstandigheden zoals misbruik, sociaaleconomische achterstand en/of slecht ouderschap (p.23). Vanuit strafrechtelijk perspectief lijkt het twijfelachtig en soms zelfs ongepast om aandacht te besteden aan het lijden van daders: lijden onder het gevangenisregime wordt gezien als een direct gevolg van het plegen van een misdrijf, en wordt opzettelijk opgelegd als straf voor datzelfde misdrijf. Als daders wijzen op het lijden in hun verleden, kan dit makkelijk worden geïnterpreteerd in termen van het ontkennen van verantwoordelijkheid en het innemen van een 'slachtofferrol' (*victim stance*) (p.24). Dit is het strafperspectief, van waaruit de hedendaagse maatschappij grotendeels naar criminelen en gedetineerden aankijkt. Polleyeft (2000) benadrukt dat een erkenning van het verschil tussen de daad en de dader – het kwaad en de kwaaddoener – essentieel is om een uitzicht op vergeving open te houden. Als de dader in de ogen van het slachtoffer opgaat in zijn daad – in het kwaad dat hij gedaan heeft – wordt vergeving per definitie uitgesloten. Het kwaad als zodanig is immers niet te vergeven, bepleit hij: als de dader met het kwaad zelf geïdentificeerd wordt, kan een onvergeeflijke opstelling van het slachtoffer en de maatschappij makkelijk worden gelegitimeerd (p.154). In het kader van humanisering is het van belang om een dader niet te beperken tot zijn delict, maar het delict in het leven van een gedetineerde te plaatsen en daarmee de context van iemands leven in ogenschouw te nemen.

Onderzoeksmethode

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de methode van dit onderzoek. Er wordt ingegaan op het verzamelen van de data, de onderzoekspopulatie, respondentenwerving, de data-analyse en ten slotte op de methodereflexie.

Dataverzameling

Dit onderzoek is een sociaalwetenschappelijk exploratief onderzoek. Er is hierbij gekozen voor empirisch kwalitatief onderzoek, om zo de betekenissen die mensen toekennen aan gebeurtenissen in hun leven te onderzoeken (Boeije, 2005, p.22). De methode die wordt gebruikt is het individuele en semigestructureerde diepte-interview. Bij een semigestructureerd interview zijn de vragen van tevoren opgesteld, maar ligt de volgorde van de vragen niet vast (Baarda & van der Hulst, 2017, p.15). Hiermee kan inzicht verkregen worden op de perspectieven en ervaringen van gedetineerden rondom schuld en vergeving. Voor het afnemen van deze interviews is een interviewgide opgesteld (zie bijlage), die de lijn van de literatuur en theorie uit het theoretisch kader volgt. De volgorde van de thema's is zo opgesteld om de respondenten op hun gemak te stellen, alvorens er steeds meer de diepte in wordt gegaan betreffende de thema's.

Als eerste is de respondenten gevraagd naar hun levensbeschouwing en levensbeschouwelijke achtergrond. Ten tweede wordt ingegaan op de geestelijke verzorging en in hoeverre ze daar gebruik van maken. Daarna zijn vragen gesteld over schuld, schuldgevoelens en schaamte. Vervolgens wordt er ingegaan op directe en indirecte slachtoffers, interpersoonlijke vergeving en zelfvergeving. Concluderend wordt gesproken over het contact met de humanistisch geestelijk verzorgers betreffende deze thema's. Afsluitend is de respondenten gevraagd of zij zelf nog iets willen toevoegen, waarna het interview wordt afgesloten.

Onderzoekspopulatie en respondentenwerving

Voor dit onderzoek worden er gedetineerden geïnterviewd die gebruik maken van humanistische geestelijke verzorging en niet-religieus, meervoudig religieus betrokken en/of humanistisch zijn. Dit kunnen gedetineerden zijn die individuele gesprekken hebben met de humanistisch geestelijk verzorger, maar ook gedetineerden die op een andere manier gebruik maken van de humanistische geestelijke verzorging (zoals het meedoen aan groeps gesprekken of het bijwonen van de humanistische bezinningsbijeenkomsten). Er is gekozen voor mannelijke gedetineerden omdat mannen ± 94 procent van de gevangenispopulatie innemen⁵.

Hoewel uit onderzoek naar voren komt dat leeftijd, cognitieve ontwikkeling en religieuze achtergrond factoren zijn die van invloed kunnen zijn in perspectieven op schuld en vergeving (Tangney et al., 2007; Tangney et al., 2011; Johannes, 2011; Spanjaard et al., 2020), wordt hier niet vooraf op geselecteerd. Wel is er gestreefd naar diversiteit op het gebied van leeftijd. Het onderzoek wil het geheel aan verschillende perspectieven tussen gedetineerden meenemen in de analyse van de thema's. Deze factoren zullen daarom wel meegenomen worden in de analyse, maar omdat het een exploratief onderzoek betreft kunnen er geen definitieve uitspraken gedaan worden over eventuele verschillen.

Er is daarnaast ook geen onderscheid gemaakt tussen gedetineerden die een delict hebben gepleegd waar een direct slachtoffer (of slachtoffers) kan worden aangewezen en gedetineerden waar geen direct slachtoffer aan te wijzen is. Dit, omdat dit voor het schuldbesef geen rol hoeft te spelen, en er ook sprake kan zijn van indirecte slachtoffers waar gedetineerden zich toe kunnen wenden omtrent vergeving. In de analyse zal dit onderscheid wel meegenomen worden.

Gedetineerden die zeggen onschuldig vast te zitten vallen af in deze onderzoekspopulatie. Er wordt vanuit gegaan dat deze gedetineerden geen schuldbesef hebben en daardoor niet of in mindere mate bezig zijn met schuld en vergeving.

---

⁵ Dienst Justitiële Inrichtingen (2020). *Infographic Gevangeniswezen 2021*. Verkregen via: <https://www.dji.nl/justitiabelen/documenten/publicaties/2020/07/27/infographic-gevangeniswezen-2021>

Ervan uitgaande dat een gedetineerde niet onschuldig vastzit, neemt deze namelijk geen verantwoordelijkheid voor zijn daden⁶. Dit is cruciaal om van vergeving te kunnen spreken: vergeving begint met het erkennen dat er kwaad gebeurd is (Lascaris, 1996, p.15). Om deze reden vallen gedetineerden die in het Huis van Bewaring gedetineerd zijn ook af in de onderzoekspopulatie. Doordat zij nog in afwachting van het oordeel van de rechtbank zijn is het lastig om met deze gedetineerden over schuld en vergeving te praten. Ook het feit dat het interview wordt opgenomen is in dit kader niet gunstig, want ondanks dat het onderzoek volledig anoniem is, is het aannemelijk dat gedetineerden in afwachting van hun straf minder open over hun delict en eventuele schuld daarvan zullen praten.

Het onderzoek is uitgevoerd in één penitentiare inrichting. Voor dit onderzoek is akkoord gekregen van de directie van de inrichting en van het hoofdkantoor van Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). De humanistisch geestelijk verzorger die werkzaam is in de betreffende inrichting heeft de respondenten aan de hand van de opgegeven criteria geselecteerd. Daarbij is rekening gehouden met een diversiteit in leeftijd. Ook is er rekening gehouden met de bereidheid en het vermogen van gedetineerden om te praten over hun ervaringen en belevingen over schuld en vergeving en een eventueel schaamtecomponent dat hierin een rol zou kunnen spelen. Met de gedachte dat deze gedetineerden niet bereid zijn om te praten over deze onderwerpen en in de veronderstelling dat dit geen tot weinig bruikbare data zou opleveren heeft de humanistisch geestelijk verzorger zijn selectie hier mede op gebaseerd.

Door middel van een informatiebrief zijn de respondenten uitgenodigd om mee te doen. Alle benaderde respondenten hebben meegedaan aan het onderzoek. Één beoogde respondent heeft uiteindelijk niet mee kunnen doen omdat hij zich ten tijde van het afnemen van de interviews in de isoleercel bevond. De respondenten hebben voorafgaand aan het interview een *informed consent*-formulier ingevuld. Zowel de informatiebrief als het *informed consent*-formulier zijn te vinden in de bijlage.

---

⁶ Jansen, M., Hissel, S., Homburg, G. (2008). *Plan- en procesevaluatie Herstelgerichte Detentie PI Nieuwegein*. Verkregen via https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/1704/volledige-tekst_tcm28-70062.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Data-analyse

De interviews zijn opgenomen door middel van een telefoon en vervolgens getranscribeerd. Uit privacyoverwegingen zijn de audio-opnames na het transcriberen direct verwijderd. Ook zijn persoonlijke informatie, plaatsnamen en andere gegevens die herleidbaar zijn tot een respondent geanonimiseerd. De tijdsduur voor het afnemen, verwerken en analyseren van de interviews was ongeveer twaalf weken. De dataverzameling en het analyseren van de data is doorlopend en afwisselend gebeurd. Dit is gedaan om de betrouwbaarheid van de waarnemingen te bevorderen en de validiteit te vergroten doordat tussentijdse interpretaties kunnen worden getoetst (Boeije, 2005, p.148). De betrouwbaarheid heeft betrekking op de beïnvloeding van de waarneming door toevallige of onsystematische fouten (*ibid*, p.145). De betrouwbaarheid van het onderzoek is verder vergroot door gebruik te maken van een interviewguide. Deze is gebaseerd op de theorie en literatuur van dit onderzoek. De interviewguide is gedurende de dataverzameling nagenoeg hetzelfde gebleven, een enkele keer is tussentijds een vraagformulering aangepast en zijn er enkele vragen toegevoegd om zo tot bredere begrippen en opvattingen te komen.

De transcripten zijn in drie fases gecodeerd middels ATLAS.ti 9. Het codeerschema is in de bijlage te vinden. Gedurende deze fases zijn bevindingen en interpretaties opgeschreven in memo's. In de eerste fase zijn de transcripties open gecodeerd, waarbij alle transcripten zorgvuldig zijn gelezen en de relevante fragmenten zijn gelabeld (*ibid*, p.85). In de tweede fase is de data axiaal gecodeerd. Met behulp van de theorieën en de literatuur uit het theoretisch kader en de *sensitizing concepts* zijn de codes geordend, geïnterpreteerd en zijn de tussentijdse ideeën en verwachtingen getoetst (*ibid*, p.104). In de derde fase is de data selectief gecodeerd. In deze fase ligt de nadruk op de integratie en het leggen van verbanden tussen de theorie en de geanalyseerde data (*ibid*, p.106). Aan de hand hiervan zijn de resultaten tot stand gekomen.

Methodereflexie

Dit onderzoek is uitgevoerd in een penitentiaire inrichting (PI) waar de onderzoeker ook een aanstelling heeft als humanistisch geestelijk verzorger.

Dit besluit is genomen omdat de coronapandemie het bezoek aan andere penitentiaire inrichtingen en detentiecentra erg lastig maakte. Dit heeft als voordeel dat de onderzoeker al bekend was met de directie van de betreffende penitentiaire inrichting, de ruimte en omgeving van de PI zelf en de andere humanistisch geestelijk verzorger die in de PI werkzaam is en waarmee zij de respondenten geselecteerd heeft. Ondanks dat de onderzoeker pas net werkzaam was in de PI en de meeste respondenten niet persoonlijk kende, is de onderzoeker zich bewust van de dubbele rol van zowel onderzoeker als humanistisch geestelijk verzorger die zij ten tijde van de uitvoering van het onderzoek vervuld heeft. Er zijn twee respondenten waar de onderzoeker voorafgaand aan het onderzoek individueel contact als geestelijk verzorger mee heeft gehad. Alle respondenten zijn bewust gemaakt van de andere rol die de onderzoeker ten tijde van het afnemen van de interviews heeft vervuld. Aan de twee respondenten die die onderzoeker ook als geestelijk verzorger spraken is hierbij extra aandacht besteed. Er is tijdens de respondentenwerving, in de informatiebrief en voorafgaand aan het interview duidelijk gecommuniceerd en uitgelegd dat dit een interview voor een onderzoek betreft, en geen gesprek met de humanistisch geestelijk verzorger. Alle respondenten zijn hiermee akkoord gegaan en dit heeft voor zover bekend geen problemen opgeleverd. De onderzoeker zelf heeft zichzelf er ook voor behoed om niet in de rol van humanistisch geestelijk verzorger te stappen tijdens de interviews door zich bewust te zijn en blijven van haar onderzoekersrol en de interviewgide als uitgangspunt te blijven houden.

Resultaten

“Dus.. in dat opzicht vind ik het volkomen terecht dat ik me schuldig voel. Ik hoef alleen maar elke dag naar een foto van mijn kinderen te kijken.. Dat zorgt er dan al voor.. Dat.. Ja. Ik heb daar nogal wat aangericht.” – Robin

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek weergegeven. Er zijn in totaal tien gedetineerden geïnterviewd. De interviews duurden 45 tot 120 minuten en zijn afgenomen in de spreekkamer van de Geestelijke Verzorging. Dit is een vrij geluidsichte ruimte waar de interviews ongestoord afgenomen kon worden. Als eerste wordt er een overzicht van de respondenten weergegeven. Vervolgens worden de resultaten van het onderzoek beschreven. Dit gebeurt aan de hand van de drie eerder geformuleerde deelvragen. De rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken wordt besproken (I), waarna wordt ingegaan op wat de humanistisch geestelijk verzorger in de huidige situatie voor deze gedetineerden betekent betreft schuld en vergeving (II) en wat de humanistisch geestelijk verzorger nog meer zou kunnen betekenen betreft deze onderwerpen (III).

Overzicht respondenten

In tabel 1 wordt een overzicht van de respondenten gegeven. Hierna volgt een profielschets van de respondenten, waarbij gebruik wordt gemaakt van pseudoniemen.

Respondenten (gefingeerde namen)	Leeftijdscategorie⁷	First offender?⁸	Humanist/MRB/ Niet-religieus?
Respondent 1: Max	20-30 jaar	Ja	Niet-religieus
Respondent 2: Idris	20-30 jaar	Nee	MRB
Respondent 3: Arie	50-60 jaar	Ja	Niet-religieus
Respondent 4: Jay	30-40 jaar	Nee	Niet-religieus
Respondent 5: Adi	30-40 jaar	Nee	MRB
Respondent 6: Henk	65+ jaar	Nee	Niet-religieus

⁷ In het kader van anonimiteit van de respondenten worden geen specifieke leeftijden vermeld.

⁸ Een *first offender* is iemand die voor de eerste keer verdacht wordt van een misdaad.

Respondent 7: Jack	50-60 jaar	Ja	Niet-religieus
Respondent 8: Michel	40-50 jaar	Ja	Niet-religieus
Respondent 9: Robin	30-40 jaar	Ja	Niet-religieus
Respondent 10: Jovian	20-30 jaar	Nee	MRB

Tabel 1: overzicht respondenten

Levensbeschouwelijke achtergronden

Voorafgaand aan het onderzoek zijn de gedetineerden die de humanist bezoeken onderverdeeld in niet-religieuzen, humanisten en meervoudig religieus betrokkenen (MRB). Alhoewel vrijwel alle respondenten aangeven affiniteit te hebben de levensbeschouwelijke visies van het humanisme, betitelt geen van de respondenten zichzelf expliciet als humanist, en zijn zij ook niet aangesloten bij het Humanistisch Verbond. De meeste respondenten waren voorafgaand aan hun detentie niet of nauwelijks bekend met het humanisme als levensbeschouwing. Door het contact met de humanist en het bezoeken van de wekelijkse bezinningsbijeenkomsten is dit veranderd. Henk: *“De humanist laat je gewoon vrij in je denken en in je doen. En daarom ben ik positief gestemd over het humanisme”*.

Drie respondenten (Adi, Idris en Jovian) zijn meervoudig religieus betrokken. Vooral het persoonlijke aspect van meervoudige religieuze betrokkenheid komt bij de drie respondenten veel naar voren. Adi is veel bezig met religie en spiritualiteit. Voor Idris en Jovian geldt dit minder. De reden dat zij in dit onderzoek geclassificeerd zijn als MRB-respondenten is omdat zij in een bepaalde mate religieus zijn, dit iets persoonlijks van hen is waarbij zij geen binding hebben met een religieus instituut of een religieuze geestelijk verzorger, en omdat zij dit persoonlijke geloof combineren met humanistische geestelijke verzorging. De eerste MRB-respondent is Adi, een man die zijn eigen geloof gevormd heeft. Hij combineert meerdere facetten van verschillende levensbeschouwingen, waarbij hij de religieuze instituten buiten beschouwing laat. Geloven is voor hem iets persoonlijks, iets van hemzelf. Daarbij gelooft hij in een opperwezen, dat hij zelf ook zo noemt: *“Dus God is een persoonlijk iets, en daarom zeg ik opperwezen: iets wat ik niet kan definiëren, wat ik niet aan jou zou kunnen uitleggen hoe graag ik dat ook zou willen.. Ik kan er alleen facetten van noemen”*. Het humanisme past daarin voor hem omdat deze geen directe richting aangeeft.

Adi geeft aan dat geen enkele levensbeschouwing voor hem passend is, en noemt het humanisme “opener”, waardoor hij zich prettig voelt bij de humanist. De tweede MRB-respondent is Idris. Hij is moslim, maar doet daar naar eigen zeggen “niet zoveel” mee. Hij bidt niet en bezoekt een enkele keer per jaar (tijdens het suiker- en offerfeest) het vrijdaggebed of de moskee. Hij probeert te leven naar de waarden van de islam, maar het is meer iets persoonlijks voor hem dan iets wat hij deelt met anderen of een instituut. De behoefte ligt daar voor hem niet. In de PI praat Idris met de humanist, omdat hij dit als prettig ervaart. De derde MRB-respondent is Jovian. Jovian twijfelt aan het bestaan van een God, maar bidt wel elke dag. Dit doet hij voornamelijk voor zichzelf en zijn naasten, uit een hoop dat zijn woorden misschien kunnen “betoveren” en hij zijn naasten zo kan helpen. Het bidden is iets persoonlijks voor hem en voelt zich niet verbonden met een religieus instituut of de Bijbel. De kerk bezoekt hij om die reden ook niet, maar het bezoeken van de humanistische bezinningsbijeenkomsten doet hij graag.

De andere respondenten zijn niet-religieuzen. Daarbinnen zijn de meeste respondenten seculieren, die niet of nauwelijks bezig zijn met religie, levensbeschouwingen en spiritualiteit. Een aantal respondenten zijn ongebonden spirituelen. Het ongebonden spirituele vertaalt zich vooral naar het twijfelen of het leven na de dood echt helemaal ophoudt of dat er nog wel ‘iets’ of ‘meer’ is. Jay: *“Ik denk wel dat er misschien iets is. [...] Het is zo groot”*. Ook geloven sommige respondenten in karma, zonder dit te koppelen aan het hindoeïsme of boeddhisme.

I. De rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de vraag welke rol schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken. Om hier een goed antwoord op te geven zijn schuld en vergeving en de daarbij horende thema’s opgesplitst. De levensbeschouwelijke achtergronden van de respondenten kwamen in het bespreken van schuld niet naar voren en komen om die reden hier niet in terug. Bij het thema vergeving spelen de levensbeschouwelijke achtergronden wel een rol en worden deze ook besproken.

Schuld en schuldgevoelens

Alle geïnterviewde respondenten erkennen de schuld die zij hebben aan het feit waarvoor zij veroordeeld zijn. Daarbinnen kan onderscheid gemaakt worden tussen de feitelijke of juridische schuld en de persoonlijke schuld. Sommige gedetineerden beseffen zich dat ze feitelijk en juridisch gezien schuldig zijn, maar voelen zich persoonlijk niet of nauwelijks schuldig ten opzichte van hun delict. Respondent Adi: *“Vind ik dat ik feitelijk schuldig ben aan de wet, absoluut”*. Maar persoonlijk schuldig voelt hij zich naar eigen zeggen *“geen seconde”*. Voor Adi heeft dit te maken met dat hij geen direct slachtoffer gemaakt heeft: *“[...] in mijn beleving deed ik niemand kwaad, en was ik ook niet van plan om iemand kwaad te doen”*. Ook respondent Max erkent dat hij een strafbaar feit heeft gepleegd, maar voelt zich niet persoonlijk schuldig ten opzichte van zijn delict omdat hij geen direct slachtoffer gemaakt heeft: *“Stel dat ik iemand in elkaar heb geslagen of weet ik wel niet wat.. Dat vind ik een heel ander soort delict dan dat ik iets heb gedaan dat volgens de wet niet mag. Ik heb niet iemand direct pijn gedaan”*. Max relativeert zijn delict gedurende het interview vaker aan geweldsdelicten, die hij in tegenstelling tot zijn eigen delict wel als slecht en kwaad beschouwt: *“Stel dat ik echt iemand echt helemaal het ziekenhuis had geschopt en al zijn tanden uit zijn gezicht”*. En even later:

“Mensen die echt in de vrouwenhandel zitten of vrouwen slaan.. Dat zijn allemaal dingen die onbespreekbaar zijn vind ik. Dan kan je jezelf niet echt aankijken in de spiegel. Of als je dronken een kind doodrijdt of iets weet je.. Dat zijn gekke dingen. Maar dat zou ik allemaal nooit doen”.

Ook Henk - die bestempeld kan worden als beroeps crimineel – en Jovian voelen zich niet persoonlijk schuldig. Zij hebben wel een slachtoffer gemaakt tijdens hun delict. Henk noemt het een ‘risico van het vak’. Jovian vindt dat zijn daad nodig was en heeft daar ook geen spijt van. Max, Adi, en Henk zeggen ook geen spijt te hebben van hun daden zelf. Max: *“Spijt is voor zwakkelingen vind ik uiteindelijk. Ja, je moet nooit spijt hebben van de dingen die je doet, anders moet je er niet aan beginnen vind ik”*.

Deze respondenten nemen geen slachtofferrol in en erkennen het delict dat zij gepleegd hebben en hun verantwoordelijkheid daarin. Adi: *“Je beslissingen hebben consequenties. [...] Ik ben dat bewust aangegaan, ik ben me er ook altijd bewust van geweest. Ze accepteren allen de straf die ze gekregen hebben. Henk: “Ik accepteer mijn straf en ik zit hier binnen en ik heb het hier naar mijn zin”.*

Dat deze respondenten geen spijt hebben en zich niet persoonlijk schuldig voelen met betrekking tot hun delict, betekent niet dat zij geen schuldgevoelens ervaren. Schuldgevoelens worden wel degelijk ervaren, en dan met name ten opzichte van ouders, partners, kinderen en familie. Dat zijn voor hen de indirecte slachtoffers van het delict en de veroordeling. De schuldgevoelens hebben betrekking op het feit dat ze belangrijke naasten pijn en verdriet hebben gedaan met het proces van arrestatie, rechtszaken, de veroordeling en de afwezigheid tijdens detentie. Max, over de pijn die zijn moeder ervaart door zijn detentie en afwezigheid: *“Ja dat ik hier nu zit toch.. Dat dat haar pijn doet uiteindelijk. Voor je moeder.. Heeft zij misschien wel het idee dat zij gefaald heeft of iets terwijl ze er helemaal geen invloed op heeft”.* Henk vindt dat zijn kinderen en partner hem moeten accepteren zoals hij is: *“[...] Als mensen je niet accepteren zoals je bent, dan hebben die mensen pech. Ik niet. [...] Dat geldt ook voor mijn kinderen”.* Waar het voor hem draait om acceptatie van zijn (criminele) levensstijl, zijn het voor Max en Adi motivaties om hun levensstijl te veranderen voor hun waardevolle naasten en niet meer terug te keren in de wereld van detentie. Adi:

“Door mijn gedrag heeft mijn vriendin vastgezet [...] en daar heeft ze nog steeds last van. Mijn kind heeft nu bijna 2 jaar zonder vader gezeten.. Dus ik kan niet meer.. Het ene leven leiden.. En het andere hebben. Want het ene leven dat ik leid of heb geleid, dat leidt of naar de cel of naar de dood. En ik kies voor het leven.”

Ondanks dat deze respondenten geen spijt ervaren met betrekking tot hun daden en het handelen ten tijde van het delict, zijn de respondenten wel voornemens een gedragsverandering te bewerkstelligen. Max, Adi en Jovian zijn hier in het kader van re-integratie al mee bezig tijdens hun detentie.

Zij zijn voornemens om te stoppen met criminaliteit omdat zij de wens hebben om hun leven anders in te richten en er daarbij (fysiek) er te kunnen zijn voor hun belangrijke naasten. Jovian: *“Ik word oud.. Ik wil gewoon betere leven, gewoon rustige leven, geen bajes. Ja.. Gewoon familie, werk, rustig.. Geen criminele dingen”*. Jovian noemt hier dat hij ouder wordt, en dat dat voor hem een belangrijke reden is om de criminaliteit achter zich te laten. Ondanks dat Henk tientallen jaren ouder is, noemt ook hij dat hij na deze detentie *“klaar”* is met zijn criminele carrière en dat hij gaat genieten van zijn *“pensioen”*.

Persoonlijke schuld

Andere respondenten voelen zich naast juridisch ook persoonlijk schuldig. Dit vertaalt zich naar spijt van wat ze gedaan hebben en de wens dat het anders was gelopen dan het gedaan heeft. Robin vertelt dat hij elke dag spijt heeft. Dat vindt hij zwaar, maar tegelijkertijd ook terecht, *“omdat ik nog leef en een ander niet”*. Deze respondenten hebben allemaal één of meerdere directe slachtoffers. Richting het directe slachtoffer ervaren ze schuldgevoelens, zoals Jack: *“Die jongen, hij had kunnen leven, hij had met zijn leven verder kunnen gegaan. Het had niet mogen gebeuren. Dat vind ik wel triest”*. Maar schuldgevoelens worden door de respondenten ook ook in belangrijke mate jegens indirecte slachtoffers ervaren. Dit zijn onder andere de eigen belangrijke naasten, waaronder partners, kinderen en familie. Arie:

“Ik bedoel ik ben er constant.. Nou constant niet.. Maar ben er wel regelmatig mee aan het denken, van.. Hoe nu verder.. Bij tijd en wijlen komen er dingen.. Ik bedoel het is voor mijn vrouw gewoon heel ingrijpend geweest, ze heeft haar huis moeten verkopen, ons huis moeten verkopen.”

Schuldgevoelens worden daarnaast ook ervaren richting andere indirecte slachtoffers van het delict, zoals de familie van het slachtoffer en anderen die ongewild betrokken raakten bij het delict. Jay: *“Ook die mensen die erbij betrokken zijn.. De omgeving.. De mensen die daar in de buurt wonen. Die hebben dat allemaal meegemaakt.. [...] Wat het allemaal teweeg bracht en zo.. [...] Is echt traumatisch voor mensen geweest”*.

Opvallend in het onderzoek is dat respondenten die actief zijn/waren in criminele organisaties en in die omgeving een slachtoffer gemaakt hebben, voornamelijk schuldgevoelens ervaren naar indirecte slachtoffers zoals de eigen familie, familie van het slachtoffer en de mensen in de omgeving die bij het delict betrokken raakten en minder naar het directe slachtoffer zelf. Dit lijkt ermee te maken hebben dat het slachtoffer “ook een crimineel” (Jay) is. De daad lijkt gerelativeerd te worden met de gedachte dat er geen andere mogelijkheid was, of dat de ander dezelfde keuze als hen gemaakt zou hebben.

Omgaan met persoonlijke schuldgevoelens

De respondenten gaan wisselend om met schuldgevoelens. Twee lijnen worden grofweg zichtbaar. Sommige respondenten lijken schuldgevoelens te vermijden en deze weg te stoppen. Idris: *“Ik denk er gewoon niet meer aan. Ik denk gewoon ‘het is gebeurd, het is hoe het is’ en.. Ga ik gewoon verder met mijn leven”*. Als ze schuldgevoelens ervaren zoeken ze afleiding in sport, een vogeltje op cel, televisie, een boek of een praatje met een medege-detineerde. Door de gedachten ergens anders toe te zetten als schuldgevoelens worden ervaren behouden zij mentale rust. Jay: *“Nee, je moet je knopje omzetten en gewoon... Ja. Je moet jezelf vermaken. Je kan niks anders doen. De deur gaat dicht en dan is het klaar”*. Ook Jovian zegt dat het toelaten van emoties in een gevangenis geen optie is: *“Ja toch jezelf gewoon sterk houden, je weet toch.[...] Zoveel mensen gaan die fout in. Dus je moet gewoon op jezelf gewoon sterk zijn. Geen emotie”*. Het zou te maken kunnen hebben met een beeld dat deze gedetineerden hebben van mannelijkheid en het toelaten van kwetsbaarheid en het tonen van emoties. Dit is echter niet nader onderzocht, waardoor hier geen uitspraken over gedaan kunnen worden. Voor deze respondenten is dit de manier om de schuldgevoelens die ze ervaren te verwerken en ook de manier om hun tijd in detentie zonder te veel pijn en moeite door te komen.

Deze respondenten delen hun schuldgevoelens niet met anderen, en praten er ook niet of nauwelijks over. Hier wordt in de volgende deelvraag nader op ingegaan. De tweede lijn die zichtbaar wordt zijn respondenten die schuldgevoelens actief aan lijken te aangaan, door erbij stil te staan en erover te praten met anderen. Michel vertelt dat hij de schuldgevoelens en de gedachten die daarbij komen kijken er laat zijn. Ook zegt hij soms de naam van zijn slachtoffer.

Michel:

“Ja het is.. Ik krijg flashbacks.. En dat laat ik nu. Terwijl voorheen.. Deed ik die weg, proberen. [...] En dan laat ik het even.. Ja, dan krijg ik gewoon flashbacks en dan zie ik wat beelden en zo, en ik ruik ook wat. En dat laat ik wat.”

Arie geeft aan veel na te denken over wat er gebeurd is, en hoe het nu en ook na zijn detentie verder moet. Hij praat hier over met zijn partner en de humanist. Ook Robin gaat de schuldgevoelens aan door erover te praten, ondanks het ongemak dat hij daarbij ervaart. Zo geeft hij rondleidingen in de inrichting voor kinderen, jongeren en studenten:

“Door die gesprekken op die manier te voeren, blijf ik dus altijd ongelofelijk dicht bij wat er allemaal is gebeurd in mijn leven. En de schuld die ik daarvoor voel. Dat voelt voor mij als een soort van.. Manier om toch dingen goed te maken. [...] Ondanks het ongemak die het mij vaak bezorgt.”

Tijd lijkt hierin ook een rol te spelen. In het begin van detentie wordt veel onzekerheid ervaren en denken de respondenten veel na over het delict, detentie en het proces van veroordeling. Met de tijd wordt dat minder. Idris: *“Toen kwam ik vast te zitten, en toen ja.. Ja dan ga je wel gewoon een beetje nadenken van ‘oh wat heb ik gedaan dit dat’.. Maar op een gegeven moment geef je het gewoon een plekje”*. Het feit dat deze respondenten al afgestraft zijn helpt mee in het acceptatieproces: het delict is gepleegd, de respondent is veroordeeld en dient nu zijn straf uit te zitten. Jack: *“Ik ben straf gekregen van de rechtbank. En ik heb het geaccepteerd mijn straf, en dan.. Ik moet verder. That’s life”*. In dat proces zijn er respondenten die - net als Idris en Jack - na een verloop van tijd bijna niet meer denken aan het delict en de schuldgevoelens die zij ervaren. Daarnaast zijn er ook respondenten zoals Michel en Robin die na verloop van tijd pas ruimte voelen om te reflecteren op wat er gebeurd is. Michel: *“Nu ik ouder ben en ik nog meer.. Iedere keer kan je meer nadenken en minder dichtbij.. het gaat steeds verder staan.. [...] Iets verder weg dus ik kan eerder anders nadenken erover”*. Tijd geeft hem de ruimte om wat meer van een afstand naar zijn delict te kunnen kijken, omdat het hierdoor *“steeds minder pijn”* gaat doen.

Waar anderen hun eigen aandeel en schuld met betrekking tot hun delict kunnen relativieren, treedt bij Robin het tegenovergestelde op: *“In het begin voelde ik me zo schuldig dat ik dacht dat ik daarmee niet kon leven”*. Hij kampt met wat zijn psycholoog een *“overdreven schuldgevoel”* noemt. Dit heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat hij geen verzachtende omstandigheden heeft aangegeven bij de rechtbank. Hierdoor heeft hij de maximale gevangenisstraf voor zijn delict gekregen. Pas na jaren intensieve therapie heeft hij een *“wat evenwichtiger beeld”* over wat hij gedaan heeft. Het gesprek over schuld en schuldgevoelens had hij naar eigen zeggen zeven jaar geleden niet hebben kunnen voeren.

Schaamte

In dit volgende deel worden bevindingen over schaamte als component van schuld gepresenteerd. Niet alle respondenten zeggen last te hebben van schaamtegevoelens. Jack: *“Ik schaam me niet. [...] Maar ik voel wel een beetje.. Pijn. [...] Schaamte is een heel groot woord weet je”*. Anderen respondenten ervaren wel schaamtegevoelens. Vaak tegenover (schoon)ouders en familieleden, en met name tijdens het proces in de rechtbank. Adi ervaart schaamte ten opzichte van de familie van zijn partner, en dan met name haar vader. Adi: *“[...] En daar was ze dan, en haar vader zat dan in de bankjes daarachter. [...] Ik schaamde me gewoon tegenover hem.. De man die ik had beloofd van.. Je dochter is bij mij in goede handen”*. Idris en Jay ervaren schaamte tegenover hun moeders, die in de media details van hun delicten hebben moeten lezen. Idris: *“Is niet leuk als je moeder dat moet lezen”*. Het lijkt bij deze respondenten met name te gaan om het verlies van respect in de ogen van (belangrijke) anderen en in mindere mate op het verlies van de eigenwaarde in de zelfbeleving. De schaamte heeft namelijk betrekking op hoe anderen hen zien en minder op hoe de respondenten naar zichzelf kijken na hun delict. Bij Jay is goed te zien hoe hij zich schaamt ten opzichte van zijn familie. Hij hield zijn criminele handelen verborgen voor zijn familie. Zijn arrestatie kwam voor hen als een schok, en Jay ervaarde veel schaamte over hoe zijn familie nu naar hem keek. Jay:

“Hoe zien ze me nu.. Nadat ze alles hebben gezien. Want hun kennen niet.. Zij wisten dat niet dat ik daar allemaal mee bezig hield. En ook mijn ex zeg maar die wist dat ook niet. Alleen zeg maar mijn vrienden en een neefje van mij.

En dan kom je.. En dan moet je bellen.. En dan schaam je.. Ik schaamde me zelfs om te bellen.. Ik denk wat zouden ze nu van me denken.. Wat denkt iedereen wel niet.. Wat heb ik allemaal gedaan.. En het kwam maar in het nieuws..”

De schaamtegevoelens waren voor Jay en de andere respondenten echter niet zo groot dat ze de ander – waarbij de angst leeft dat zij het respect voor de respondenten verloren zijn – bewust gingen vermijden. Ondanks de ervaren schaamtegevoelens wordt er toch contact gelegd met belangrijke naasten, die de daad en het delict afkeuren, maar de persoon daarachter niet. Jay: *“Ze keuren het wel af, maar ze zeiden ‘Ja. Het komt goed. Het is niet anders’”*. Bij Michel en Robin lijkt er sprake te zijn van zowel het verlies van respect in ogen van anderen als het verlies van eigenwaarde in de zelfbeleving. Het is een schaamte voor dat wat zij gedaan hebben, iets wat nu een onderdeel van ze is waar ze zich tot moeten verhouden. Robin:

“Ik praat eigenlijk bijna nooit over mijn delict. [...] Het moment om het dan echt uit te spreken.. Dan moet ik er echt tegen opboksen bijna. Omdat.. Ik denk dat dat wel een sterk signaal van mij.. Van iets in mij is wat.. Laat zien hoeveel moeite ik daarmee heb.”

De schaamte leidt ertoe dat er weinig over de gebeurtenissen gepraat wordt om het gevoel van schaamte te vermijden. De respondenten spreken van een lichamelijke reactie op het moment dat ze de schaamte voelen. Het lijkt bij de respondenten in het onderzoek niet een schaamte die negatief verwerkt wordt en daarmee niet destructief is, omdat ondanks dat de respondenten de schaamtegevoelens het liefst vermijden, zij wel erkennen dat het hun schaamte is die hoort bij een delict dat zij gepleegd hebben. Het leidt in het geval van deze respondenten niet tot aanval en/of het richten van schuld en woede op anderen. Zij lijken zich te beseffen dat het gepleegde delict iets is waar zij mee moeten leven en waar ze zich tegenover moeten leren verhouden, ondanks het ongemak dat dat met zich meebrengt.

Concluderend worden gevoelens van schuld subjectief ervaren door de respondenten.

Waar sommigen alleen een juridische schuld erkennen en zich daar niet persoonlijk schuldig over voelen, kampen anderen wel met persoonlijke schuldgevoelens. Sommige respondenten vermijden die gevoelens en stoppen deze weg, waar anderen deze aangaan en er veel over nadenken. Het verstrijken van de tijd speelt hier een rol in dit proces, al wordt ook zichtbaar dat een reflectie op schuld en schuldgevoelens voor enkele respondenten juist pas na verloop van tijd mogelijk is, omdat nadenken en reflecteren hierover dan minder pijn doet.

Vergeving

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op vergeving. Waar in het exploreren van de ervaring van schuld de verschillende levensbeschouwelijke visies en achtergronden van respondenten niet expliciet naar voren kwamen, worden deze bij dit thema wel zichtbaar. Er is de respondenten gevraagd naar hun behoefte aan vergeving en daarbij is zowel gefocust op interpersoonlijke als zelfvergeving. In deze volgorde worden de thema's ook besproken.

Interpersoonlijke vergeving

Interpersoonlijke vergeving is een relationeel proces. Uit het onderzoek komt naar voren dat de behoefte aan vergeving van een ander een subjectieve beleving is. Waar sommige respondenten veel behoefte hebben aan vergeving van een ander, lijkt de behoefte voor anderen nauwelijks aanwezig. Henk: *"Ik hoef van niemand vergeving en ik geef aan niemand vergeving.. Ik neem het leven zoals het komt"*. Ook bij Max – die geen direct slachtoffer heeft gemaakt – lijkt de behoefte aan vergeving van anderen niet sterk aanwezig. Het is niet iets waar deze respondenten regelmatig over nadenken.

Dat kan te maken hebben met een impliciete vergeving die de respondenten al gekregen hebben van belangrijke naasten, waardoor de behoefte aan vergeving (onbewust) afneemt. Jay: *"Ik denk mijn familie enzo.. Die hebben me al vergeven. [...] Dat zie ik gewoon aan dat ze bij mij nog steeds komen, mij steunen nog"*. De personen van wie deze respondenten vergeving zouden willen krijgen, hebben hen al (impliciet) vergeven, door achter hen te blijven staan tijdens detentie. Hierdoor neemt de behoefte af en leeft een doorleving van het thema minder.

Interpersoonlijke vergeving van (in)directe slachtoffers

De respondenten lijken in eerste instantie vergeving te zoeken bij belangrijke naasten zoals ouders, partners, familie en/of kinderen. Pas daarna komt in sommige gevallen de behoefte aan vergeving van directe slachtoffers en onbekende indirecte slachtoffers. Sommige respondenten stellen zelfs geen behoefte te hebben aan vergeving van hun slachtoffer.

Idris: *“Hoef niet, voor mijn part hoeft het niet”*. Dit lijkt voornamelijk het geval als een (gewelds)delict is gepleegd in het criminele circuit (zoals ook bij Idris het geval is). Ook bij Jay is dit terug te zien. Waar hij veel nadenkt over de indirecte slachtoffers van zijn delict doet hij dit niet richting het slachtoffer: *“Hij stond mij wel naar het leven”*. Het aanbieden van excuses, wat een eerste stap richting vergeving kan zijn, lijkt in criminele omgevingen veel minder vanzelfsprekend. Zo geeft Jay lachend en licht schamperend antwoord op een vraag over het maken van excuses aan zijn slachtoffer: *“Als het buiten zou gebeuren zouden we ergens moeten afspreken op een neutrale plek, [...] waar het druk is, overdag.. Dan moet je gesprek aangaan. Maar.. Zo zouden we dat doen, anders niet”*. Ook Jovian lijkt bijna verbaasd te reageren op een vraag over excuses: *“Criminelen hoeven niet met [sic] criminelen excuses aan te bieden”*. Schuldgevoelens naar het directe slachtoffer worden nauwelijks ervaren en de behoefte aan vergeving van het slachtoffer is er in dat geval ook niet. De behoefte aan vergeving ligt hier voornamelijk bij belangrijke naasten. In de meeste gevallen krijgen de respondenten deze ook. De belangrijke naasten zijn vaak boos, verdrietig of teleurgesteld, maar blijven wel achter de gedetineerde staan.

Robin:

“We zijn ongelofelijk kwaad op je” [...] Maar toen zeiden ze ook van.. We vergeven het je wel, want ze geloven me oprecht.. Dat het niet mijn intentie is geweest. Dat ik niet doelbewust een of ander idioot plan heb gemaakt. Weet je.. En dat.. Was wel heel veel waard. Ik blijf het zeggen.. De mensen die slecht over me denken die blijven dat toch wel doen.”

De laatste zin die Robin uitspreekt lijkt representatief voor meerdere gedetineerden. Alle respondenten zijn door hun delict en detentie mensen om hen heen kwijtgeraakt, wat te maken heeft met de pijn die ze is aangedaan door het delict en/of de afkeer van het delict dat de respondenten begaan hebben. Hoewel dit als pijnlijk en jammer wordt ervaren, respecteren de respondenten dit wel. Arie: *“Het is wat het is. Ik bedoel.. Hij is volwassen. Hij is vrij om zijn leven invulling te geven zoals hij dat wilt. Als hij wilt besluiten om dat niet meer met ons te willen doen, is dat zijn keuze. En die respecteer ik”*. De respondenten lijken daardoor ook juist de waarde te zien van de mensen die hen niet hebben laten vallen. De band met die mensen lijkt daardoor alleen nog maar als belangrijker worden gezien, wat de respondenten juist ook weer kracht geeft om hun tijd in detentie door te komen. Adi:

“Wat belangrijk is, is dat zij heel veel van mij houdt en oprecht van mij houdt. En waarom weet ik niet. Ik zeg altijd: “Je bent echt een fucking kneus, je bent echt een debiel, weetje wel.. [..], je moet jezelf laten nakijken.” Maar in al onze crazyness, psychopathy.. gestoordheid, hebben wij elkaar gevonden in deze bizarre wereld.”

Interpersoonlijke vergeving als het slachtoffer niet kan vergeven

In het onderzoek komt naar voren dat sommige respondenten geen behoefte hebben aan vergeving van het directe slachtoffer. In sommige gevallen mag de dader vanwege veiligheid of een contactverbod geen contact meer opnemen met het slachtoffer. Het komt ook voor dat vergeving van het slachtoffer niet meer mogelijk is omdat het slachtoffer niet meer leeft. Hoe wordt de behoefte aan vergeving bij deze respondenten ervaren?

Hier wordt duidelijk dat deze respondenten naast de behoefte aan vergeving van hun belangrijke naasten ook behoefte aan vergeving kunnen hebben van de familie van het slachtoffer. Zij beseffen zich de pijn die zij de nabestaanden hebben aangedaan en willen daar excuses voor maken. De respondenten beseffen zich echter ook de complexiteit en gevoeligheid hiervan, en respecteren ook de wensen van de nabestaanden hierin.

Michel:

“Want ik was natuurlijk het monster, en begrijpelijk. [...] Dus dan zie je die mensen en oh.. Dat is echt verschrikkelijk. Dan zie je ze.. Maar die zus, ja die had ik op mijn mooiste Frans wel iets moois willen zeggen, maar helaas.. Die wilde niks van mij weten.”

Voor Michel blijft het lastig dat hij zijn spijt niet heeft kunnen betuigen aan de nabestaanden, omdat hij het hierdoor niet goed heeft kunnen afsluiten. Zijn advocaat heeft hem verder contact echter afgeraden. Voor Jack voelt het wel als een afgesloten zaak. Jack heeft in de rechtbank een brief voorgelezen aan de nabestaanden waarin hij spijt betuigt. Daar heeft hij geen reactie opgekregen, maar voor hem voelt het alsof dat, samen met de straf die hij uitzit, alles is wat hij op dat moment had kunnen doen. Het is genoeg voor hem. Jack ziet zijn gevangenisstraf als een weg om de schade die hij het slachtoffer, de nabestaanden en ook zichzelf heeft aangericht te herstellen. Tijdens zijn detentie heeft hij zijn beide ouders verloren, wat erg pijnlijk voor hem is geweest. Het feit dat zij overleden zijn en hij ze niet meer heeft mogen zien ziet hij ook als een straf voor wat hij gedaan heeft. Dit, naast de lange gevangenisstraf, is voor Jack naast de vergeving die hij van zijn ouders heeft gekregen voordat ze overleden, genoeg. Voor hem is het afgesloten. Jack:

“Ik ben veroordeeld.. Ik heb mijn hart besproken in de rechtbank. Ik word gewoon gestraft. Wat mij betreft, the case is close [sic]. Daar mag ook rekening mee gehouden worden, mijn situatie. Want ik heb straf gekregen, maar.. Ik ben ook heel verdrietig. Mijn leeftijd is weg.. Mijn ouders, geliefd mijn ouders.. Ik kon ze niet zien. We konden niet bellen. We konden nooit meer ontmoeten. Nooit meer koffie drinken. Door de straf. Wat ik heb gedaan. [...] Doet mij pijn, zeer.. Ik kon niet afscheid nemen, ik kon niet meer bellen.. Hij is niet meer. Ik kijk in de cel.. Ik ben gestraft [...]. Hoe veel keer word ik gestraft? Dat doet mij pijn, zeer.

Elke keer ik bel naar de telefoon naar mijn ouders, nu ik bel niemand. Ik ben gewoon geblokkeerd.. mijn telefoon.. start niet meer. Van hun. Doet mij pijn. [...] Hoe veel keer je wordt gestraft.. sommige jongens krijgen hun ouders contact.. ik heb niet meer. Is heel pijnlijk voor mij. Wie gaat met mij rekening houden? Je krijgt alleen sorry,

gecondoleerd.. Je moet accepteren. Jouw pijn.. niemand hoort.. niemand ziet.. Jij zit achter de deur, je bent alleen, je bent veroordeeld, weinig.. Familie leeft niet meer.. Dat ook [...] Is mijn kant. Zeer pijnlijk.”

Verdienen van vergeving van een ander

Bij twee respondenten komt duidelijk naar voren dat zij vinden dat zij het niet verdienen om vrijgesproken te worden van wat zij gedaan hebben. Zij vinden juist dat zij moeten leven met de pijn die zij anderen hebben aangedaan en de consequenties die dat op hun leven heeft gehad. Michel over het betuigen van spijt aan de nabestaanden:

“Nee, het is niet vergeving [...] Het is vergeven, en daarna is het goed? Dat heb ik niet zo. Zo werkt het niet. [...] Wel voor iets kleins, onderling. Als je verkeerde melk in mijn koffie hebt gedaan. Nou, het is je wel vergeven. Maar zoiets serieus dat je iemands kind wegneemt.. Ja.. Vergeven.. [...] Dit.. Met zulke.. Ja.. Zeg. Nee ik geloof niet.. Nee, nee, nee, nee ik ben er nu wel achter, nee dat vind ik niet echt.. [...] Vergeven.. Voor dit?”

Ook Robin vindt dat hij veel heeft goed te maken. Hij vindt dat je meer moet toevoegen aan de maatschappij dan dat je eruit haalt, en stelt dat dat evenwicht bij hem “*redelijk verstoord*” is. Bij deze respondenten speelt de behoefte aan vergeving dus wel degelijk, maar mist het geloof in dat zij die vergeving ook daadwerkelijk verdienen. Dit is een eerste stap om tot vergeving te komen, maar dit lijkt een proces dat zij nog niet hebben doorgemaakt. Hier zal verder op worden in gegaan in het hoofdstuk over zelfvergeving.

Interpersoonlijke vergeving van een hogere macht

Religieuze gedetineerden kunnen in de gevangenis bidden voor vergeving bij een God. Voor meervoudig religieus betrokken (MRB) respondenten die in een God geloven speelt het vragen om vergeving ook aan een hogere macht ook een rol. Voor niet-religieuze respondenten ligt dit anders. Zij zijn niet religieus opgevoed of in hun tiener- of vroege volwassen jaren hun geloof in God verloren. Waar het schulddenken en het belijden van zonden en het vragen om vergeving daarvoor binnen monotheïstische godsdiensten sinds oudsher een rol heeft gespeeld, lijkt dit bij niet-religieuze gedetineerden een veel minder prominente rol te spelen. Niet-religieuze gedetineerden hebben voornamelijk de behoefte om vergeven te worden van belangrijke naasten en in bepaalde gevallen ook van (nabestaanden van) slachtoffers. Daarin spreken zij niet van een gemis van vergeving van buitenaf of een hogere macht, of van een perspectief dat zij bij zichzelf of waardevolle anderen niet kunnen vinden. Robin: *“In mijn beleving.. Moet je de vergeving in jezelf en in je naaste omgeving zoeken”*. Bij de meervoudig religieus betrokken (MRB) respondenten ligt dit anders. De behoefte aan vergeving van een hogere macht is hier wel aanwezig. Adi over het verkrijgen van vergeving:

“De enige die me dat kan geven is dat opperwezen. [...] Ik zie het als een hoogste rechter.. Maar een rechter die ik erken. [...] Eentje waarbij ik niet hoeft te hopen dat mijn advocaat slinks genoeg is en de officier dom genoeg is. Maar eentje die letterlijk door mij.. Uit al mijn essenties weet dat.. Ik was daar en ik heb gehandeld naar de informatie die ik op dat moment had.”

Hier is de religieuze visie op vergeving terug te zien. Een God of opperwezen is de enige die de oprechte vergeving kan schenken. Ook Idris heeft het over bidden om vergeving bij Allah en de opluchting die hem dat brengt. Jovian is minder bewust bezig met bidden of vragen om vergeving tijdens zijn gebedsritueel, maar richt zich wel tot zijn God om te bidden om een *“betere persoon”* te zijn. Het lijkt een extra dimensie te zijn die deze respondenten hebben op vergeving ten opzichte van niet-religieuze respondenten.

Dat betekent niet dat niet-religieuze respondenten minder behoefte hebben aan vergeving, maar eerder dat vergeving voor hen een immanente behoefte is, waar vergeving voor MRB-respondenten ook een transcendente behoefte is. De rol die hierin voor de humanist is weggelegd wordt in de volgende deelvraag besproken.

Zelfvergeving

Naast interpersoonlijke vergeving bestaat er ook zelfvergeving, waarbij men zichzelf vergeeft voor de daden die gepleegd zijn. Ook zelfvergeving en de behoefte hieraan is een subjectieve beleving. De respondenten die in mindere mate behoefte hebben aan interpersoonlijke vergeving, zoals Max, Henk, en Jovian, lijken ook niet bezig te zijn met zelfvergeving. Dat heeft te maken met de morele oriëntatie en visie die deze respondenten hebben op hun eigen delict. Daar voelen zij zich zelf niet persoonlijk schuldig over, waardoor er in hun ogen ook niets vergeven hoeft te worden. In feite hebben zij zichzelf al vergeven voor wat ze gedaan hebben, omdat zij het voor zichzelf gerechtvaardigd hebben.

Voor andere respondenten is zelfvergeving wel een proces dat zij doormaken of doorgemaakt hebben. Interpersoonlijke vergeving draagt voor de respondenten wel bij om het proces van zelfvergeving te verlichten. Vergeven worden door een ander maakt het voor respondenten makkelijker de lasten die ze dragen te verlichten. Ze zien dat anderen achter hen blijven staan, wat veel betekent voor ze. Het geeft respondenten rust en lijkt te helpen bij het acceptatieproces van het delict, de veroordeling en de detentie. Ook bij Jay is dit te zien:

“Ik vind het een beetje lastig om mezelf te vergeven.. Hoe moet ik dat doen dan? [...] Het is ook gewoon verschrikkelijk. Ik zou eerder aan de mensen eromheen moeten vragen of hun mij.. Dan dat ik mezelf.. Moet..[...] Ja.. Ik ik.. Heb me er wel.. Ja.. Ik heb het wel geaccepteerd..Ja vergeven.. Ja.. Ik heb het wel genomen.”

Robin vertelt dat ondanks dat hij zichzelf nog niet kan vergeven, hij kracht haalt uit dat anderen wel vinden dat hij vergeving verdient. De vergiffenis van anderen zag hij lang als “onbereikbaar”.

Dat zijn naasten hem toch vergeven hebben, bood hem perspectief in het proces naar zelfvergeving. Robin:

“Weet ik niet.. Ik geloof wel oprecht dat andere mensen vinden dat ik het verdien. En.. Tot de volgende stap kan ik daar denk ik vrede mee hebben, dat anderen dat... En weet je, dat zijn dan ook nog allemaal anderen die weten hoe de vork in de steel steekt. Die weten wat er is gebeurd. Maar of ik dat zelf.. geen idee.”

Daarnaast maakt het accepteren en het uitzitten van de straf het voor respondenten ook mogelijk om daden een plekje te geven, waardoor naar zelfvergeving toegewerkt kan worden. De vrijheidsberoving zelf en ook de lengte van de straf lijkt mee te helpen voor respondenten om zichzelf te vergeven. De straf en de gevolgen van de straf worden gezien als een vergelding van de misdaden. Jack: *“Tuurlijk ja.. Ik kan mezelf vergeven ja, ik heb mijn straf gekregen, ik ben alles kwijtgeraakt”*.

Waar het proces van zelfvergeving voor sommige respondenten nagenoeg gelijkloopt met het verkrijgen van interpersoonlijke vergeving van waardevolle anderen, is het proces van zelfvergeving voor anderen een voortdurend proces. Dat voortdurende proces lijkt mede te maken met dat deze respondenten vinden dat diens daden niet vergeven verdienen te worden. Adi, Michel, en Robin vinden niet dat ze die vergeving verdienen. Adi: *“Ik denk zeker niet dat ik het verdien nee. [...] Absoluut niet. [...] Ik zou mezelf nooit vergeven”*. Bij Michel wordt hetzelfde patroon zichtbaar als bij zijn visie op interpersoonlijke vergeving. *“Je vergeeft het jezelf nooit”*. Hij vindt zijn daad daar *“te groot, te fout”* voor. Echt in het reine met zichzelf zal hij naar eigen zeggen nooit komen. Voor Michel lijkt zelfvergeving vanuit zijn perspectief bijna niet wenselijk. Het niet vergeven van zichzelf lijkt zijn manier van vergelding, en juist dat - de pijn en zwaarte die hij met zich meedraagt over zijn delict - maakt dat hij kan leven met zijn daad. Robin hoopt dat het punt dat hij zichzelf kan vergeven ooit wel komt, maar is daar naar eigen zeggen nog niet. Tot dat punt geeft het idee dat belangrijke anderen om hem heen wel vinden dat hij die vergeving verdient (zoals hierboven beschreven) hem kracht.

Dat proces naar zelfvergeving, het in het reine komen met zichzelf en zijn daad, is iets waar hij constant mee bezig is. Hij ziet het als een balans die verstoord is. Pas op het moment dat hij “*genoeg in de weegschaal*” heeft gelegd om dat evenwicht te herstellen kan hij nadenken over zelfvergeving. Tot die tijd is het herstellen van dat evenwicht voor hem een belangrijke afweging om anderen te helpen op welke manier dan ook. Robin:

“Ik hoop voor mezelf dat er een punt komt dat ik mezelf aan kan kijken en denk: “Oké, nu is het goed zo.. Nu hoef je niet meer uit je weg te gaan om jezelf te pijnigen om iemand anders te helpen”.”

Ook Adi heeft het betreft zelfvergeving over een balans die hersteld moet worden. Hij spreekt in dit geval niet over het delict waarvoor hij momenteel vastzit, maar over eerdere delicten en ook misdaden waarvoor hij nooit is opgepakt⁹. Daarover zegt hij dat hij “*een enorme dark damaged session*” ziet als hij naar zichzelf kijkt. En voor Adi is het opperwezen waar hij als MRB-respondent in gelooft, de enige die dat gat kan opvullen. Hij zou dat naar eigen zeggen nooit doen, kijkend naar de misdaden die hij begaan heeft. Adi:

“Ik wil even voorzichtig zijn met mijn woorden. Er zijn dingen die ik heb gedaan die ik nooit meer kan terugdraaien. Waar ik geen enkele vorm van spijt of berouw heb. Er zit een deel in mij, noem dat maar even mijn natuur, dat ongelofelijk.. Ongelofelijk niet te rijmen is met de filosofie en het spirituele waar ik graag deel van uit zou zijn. Dat is mijn realiteit. En ik verdien het om.. Letterlijk om weggestopt te worden in een hok, daarna in de fik gezet te worden en het liefst voor een kleine 500000 jaar of zo. En dan denk ik dat je een beetje in de richting bent waarbij je zou kunnen zeggen van dat is wat ik verdien. Als ik mijn rechter zou zijn zou ik niet eens blinken.”

---

⁹ Dat hij spreekt over delicten waar hij nooit voor opgepakt en/of veroordeeld is, maakt dat de respondent cryptisch blijft over wat voor delicten het gaat.

Ondanks dat hij zichzelf niet vergeeft, kan hij zijn daden wel voor zichzelf rechtvaardigen, waardoor hij met zichzelf kan leven. Adi noemt dat zelf het “*disfunctionele*” in zijn hoofd: “*En.. Ja ik denk dat dat wel een beetje het antisociale slash psychopathische is in me*”.

Bij andere MRB-respondenten lijkt religie geen rol te spelen in het proces van zelfvergeving. Bij zowel Idris als Jovian lijkt de zelfvergeving al te zijn gekomen op het moment dat ze veroordeeld werden. Dat was het moment van acceptatie. Idris:

“Het is gewoon wat het is.. Ik kan het niet veranderen.. Als ik terug in de tijd kon had ik het anders gedaan.. Maar dat ken [sic] niet. En ja.. Ik moet gewoon niet meer zulke domme fouten maken.. [...] Dat is voor mij mijn vergiffenis.”

Concluderend zien de respondenten vergeving van indirecte slachtoffers van hun delict als de meest waardevolle vergeving die zij kunnen krijgen. Dit gaat dan met name over belangrijke naasten. Vergeving ontvangen van het slachtoffer is voor respondenten die zich in criminele organisaties hebben bewogen minder relevant. Vergeving ontvangen van nabestaanden van het slachtoffer speelt voor de respondenten waarvan het slachtoffer niet meer leeft een belangrijke rol, met name in het proces van de rechtszaak. Waar deze vergeving niet verkregen is leggen de respondenten zich hier ook bij neer, uit respect voor de nabestaanden. Zij hebben dan voor hun gevoel gedaan wat ze konden doen en/of verdere pogingen tot contact zijn afgeraden door advocaten. Voor MRB-respondenten speelt er nog een extra dimensie in interpersoonlijke vergeving. Zij hebben naast een immanente behoefte om vergeven te worden door waardevolle anderen ook een transcendente behoefte om vergeving te worden door een God of een opperwezen.

Zelfvergeving is een subjectieve beleving waar elke respondent anders tegenaan kijkt. Voor sommigen lijkt zelfvergeving niet noodzakelijk, omdat zij geen spijt hebben van hun delict. Anderen hebben zichzelf gedurende de veroordeling en hun tijd in detentie gaandeweg vergeven. Het ontvangen van een gevangenisstraf speelt hier in de vorm van vergelding een rol in. Weer anderen vinden dat zij geen vergeving verdienen, omdat het kwaad dat zij daarvoor gedaan hebben te groot is. Voor het is het een voortdurend proces, waarbij de steun van waardevolle anderen voor hen een grote rol speelt.

II. & III. Wat de humanistisch geestelijk verzorger betekent voor gedetineerden betreft schuld en vergeving en wat deze in een gewenste situatie nog meer kan betekenen

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op wat de humanistisch geestelijk verzorger in de huidige situatie voor deze gedetineerden betekent betreffende schuld en vergeving en wat deze in een gewenste situatie nog meer zou kunnen betekenen. De twee deelvragen worden hier gezamenlijk beantwoord omdat deze op elkaar aansluiten en elkaar aanvullen.

De respondenten maken op verschillende wijze gebruik van de humanistische geestelijke verzorging. Sommige respondenten spreken de humanist individueel of hebben dit gedaan (Idris, Arie, Adi, Jack, Robin) en bezoeken daarnaast de wekelijkse bezinningsbijeenkomsten¹⁰, anderen bezoeken alleen de bezinningsbijeenkomsten (Max, Jay, Henk, Michel, Jovian). De respondenten die individuele gesprekken hebben met de humanist zeggen hier veel aan te hebben. Het brengt rust, helpt ordenen en biedt (nieuwe) perspectieven. Bij de bezinningsbijeenkomsten wordt vooral de openheid, verschillende meningen, de andere omgeving en het sociale contact gewaardeerd.

Een reflectie op schuld, schuldgevoelens en de eigen verantwoordelijkheid

Veel respondenten geven aan voor het eerst over de thema's schuld en vergeving te praten. Zeker voor de respondenten die alleen de bezinningsbijeenkomsten bezoeken zijn de onderwerpen nieuw. Jovian: *"Ik praat nooit erover"*. En ook Jay geeft aan het tijdens het interview voor het eerst te bespreken: *"Ik heb er nooit echt over gesproken.. Nu is gewoon echt voor het eerst"*. Gedetineerden praten ook onderling nauwelijks over deze thema's. Adi: *"Over de schuld? Met andere mannen hier? Absoluut niet. Nee nee nee. [...] Zelfs op mijn domste dag kan ik de meeste gewoon niet uitstaan"*.

Er zijn respondenten die uit schaamte helemaal nauwelijks over hun delict praten, of vanwege hun eigen veiligheid niet over hun delict kunnen of willen praten. Anderen praten wel met elkaar over hun delict, maar de reflectie op schuld en vergeving blijft daarbij achterwege. Gevoelens en emoties zijn geen onderwerpen die gedetineerden onderling bespreken.

---

¹⁰ Vanwege coronamaatregelen worden de bezinningsbijeenkomsten maar eens in de vier weken gehouden.

Hier is vertrouwen voor nodig dat de gedetineerden in elkaar lijken te missen. De geestelijk verzorger en het ambtsgeheim dat deze heeft kan deze vertrouwde plek voor de respondenten wel bieden. Zeker voor Arie - die als zedendelinquent zijn delict voor zijn eigen veiligheid met niemand kan delen binnen de PI - biedt de humanist een veilige plek om vrijuit over zijn delict te kunnen spreken. Ook kan de humanist gedetineerden die in een soortgelijke situatie verkeren bijstaan met de praktische kant hieraan. De humanist heeft de middelen in zo'n geval een privébezoek voor de gedetineerde en een waardevolle andere te regelen, zodat zij in een afgesloten ruimte vrijuit kunnen spreken. Het kunnen spreken over het delict, de schuld en alles daaromheen kan zo ook helpen in een verwerking daarvan. Voor Arie en zijn partner is dit erg waardevol geweest.

De respondenten die individuele gesprekken voeren met de humanist hebben meer bekendheid met de thema's, zij het op impliciete wijze. Het directe schuldfeit, de ervaring van schuldgevoelens en het schuldbesef worden niet expliciet besproken mits de gedetineerde hier zelf over begint. Wel worden er gesprekken gevoerd over de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden en de invloed van hun daden op henzelf en anderen. Arie: *"En daar krijg ik dan soms ook de feedback van terug hoe ze tegen bepaalde dingen aankijken.. Of iets dieper doorvragen van: 'hoe zie je dat?', en dat geeft mij wel iets"*. Daarbij wordt de persoonlijke aandacht en het niet oordelen daarin van de humanist gewaardeerd. Adi: *"En [de humanist] heeft echt haar best gedaan, is me echt komen opzoeken en eruit proberen te trekken. [...] Zij kon op een bepaalde manier stellingen maken en het over iets hebben, zonder jou daarin te dirigeren van dit is hoe je zou moeten denken"*.

De respondenten hebben allemaal eigen perspectieven op wat die eigen verantwoordelijkheid voor hen inhoudt. Max vindt dat hij zijn verantwoordelijkheid heeft genomen door niks te zeggen in de rechtbank en daardoor alle schuld op zich heeft genomen, waardoor hij een langere straf heeft gekregen. Idris en Jay zien het zwijgen in de rechtbank juist als het niet nemen van hun verantwoordelijkheid, juist omdat zij nooit bekend hebben. Vrijwel alle respondenten koppelen het nemen van hun verantwoordelijkheid aan bekennen of zwijgen en/of wel of niet actief meewerken aan het politieonderzoek.

Geen van de respondenten nemen een slachtofferrol in. Ondanks dat de meeste respondenten vinden dat ze vrij lang gestraft zijn, accepteren ze hun straf en erkennen ze wat ze gedaan hebben. Bij Adi en Robin lijkt het alsof zij die verantwoordelijkheid die zij hebben voor hun daden tot in het extreme tot zichzelf betrekken, en daarbij de context volledig buiten beschouwing laten, terwijl er in het geval van beide respondenten het nodige te zeggen is over hoe zij zijn gekomen tot hun daden met betrekking tot wat zij in hun leven te verduren hebben gekregen. Adi:

“Ik kan allerlei verneukte omstandigheden erbij gaan gebruiken en zeggen ‘oh ja pappie mishandelde mij vroeger en ik was zo arm en zo dit.. oh mijn vrienden waren allemaal verkeerde invloedje.. blablabla.. blablabla’. Einde van de dag bepaal jij wat je doet en wat je niet doet”

Bij Robin heeft dit ertoe geleid dat hij ondanks een psychische screening na zijn arrestatie, die een zware depressie en een posttraumatische stressstoornis vanuit jeugdtrauma's blootlegde, hij deze omstandigheden niet wilde aandragen bij de rechtbank. In het begin van zijn detentie heeft de humanist hem op dat gebied geholpen met nuance *“van veel dingen in te zien”*. De humanist heeft hem laten zien dat hij nog wat toe te voegen heeft. Robin: *“Context. Perspectief. [...] Ik ben niet... Ik ben niet de duivel of zo. Ook al zag ik het soms wel zo”*. De humanistisch geestelijk verzorger heeft met hem naar meerdere betekenissen van de eigen verantwoordelijk gezocht, en hem hierin context en perspectief geboden.

Een reflectie op (de behoefte aan) vergeving

Als er een vertrouwensband is opgebouwd en de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde is onderzocht, er is gereflecteerd op schuld, schuldgevoelens en eventuele schaamte, kan vergeving de volgende stap zijn om te bespreken met de humanist. Voor niet-religieuze respondenten is het met name relevant om de immanente behoefte aan vergeving te onderzoeken. Bij wie ligt de behoefte aan vergeving, en wat zou de gedetineerde graag vergeven weten? Waar sommige respondenten aangeven weinig behoefte te hebben aan vergeving, omdat de vergeving die zij verlangen van belangrijke naasten al verkregen is, ligt dit bij andere respondenten gecompliceerder.

Voordat sprake kan zijn van vergeving, moet degene die vergeven dient te worden namelijk wel inzien dat hij vergeving verdient. Ook bij het exploreren van deze factoren ligt een taak voor de humanist. Wat is de visie van de gedetineerde op het verdienen van vergeving? Hoe ziet de gedetineerde het vergeven van zichzelf, en als de gedetineerde daar nog niet klaar voor is, hoe wordt het leven en de oriëntatie op het goede dan ingevuld? Arie geeft aan dat de persoonlijke gesprekken met de humanist hem aanzetten om na te denken over zijn persoonlijke schuld en hem daarin perspectieven biedt en kritische vragen stelt. Dit helpt hem in het proces van zelfvergeving: *“Nouja, dat krijg ik terug van de humanist.. Die persoonlijke gesprekken.. Het zet mij meer aan om ook naderhand nog bij mezelf te rade te gaan. En daarin dus vergeving bij mij zelf te zoeken eigenlijk”*. De humanist kan ondersteuning bieden in het proces van zelfvergeving dat gedetineerden doormaken door een reflectie op het delict, de verantwoordelijkheid van de gedetineerde daarin. Van belang lijkt het voor zelfvergeving dat de geestelijk verzorger een onderscheid maakt tussen het afkeuren van een daad en niet de persoon daarachter. Dit, zodat de gedetineerde zelf inziet dat er nog steeds een gevoel van eigenwaarde mogelijk is ondanks de moreel onjuiste daad. Adi:

“En wat ik heel erg fijn vond.. wat ik echt waardeer, is dat zij ook wel, dat zij ook heel respectvol met de lelijke dingen kon omgaan. Ik wil niet te diep daar iets over zeggen, maar er zijn gewoon hele lelijke facetten in mijn leven. In mijn gedachten en dergelijke.. En daar vroeg ze dan ook naar, en dan zei ik ook altijd tegen haar van: ‘Ik denk dat je dit soort dingen niet wilt weten. Het lijkt me handiger om er niet over te praten’. En dat deed ze dan wel, en dan raakten we weleens oppervlaktes aan waar ik niet zo snel met iemand over zou praten.. Ik praat zelfs niet eens met mijn vriendin over dat soort dingen”.

Bij meervoudig religieus betrokken respondenten zoals Adi leeft er naast een immanente behoefte aan vergeving ook een transcendente behoefte. Wat is de positie van de humanistisch geestelijk verzorger hierin? De MRB-respondenten in het onderzoek geven aan hier niets te missen bij de humanist. Zij kennen de positie van de humanist ten aanzien van een bovenmenselijke macht, maar zeggen hier niet iets in te missen.

Omdat het geloven voor de respondenten iets persoonlijks is, geven zij aan ook niet de behoefte te hebben om dit te delen met de humanist. Betreffende vergeving lijkt de behoefte om door een religieuze geestelijk verzorger namens een God vergeven te worden, hier ook minder te leven. Voor Idris heeft het bezoeken van het vrijdaggebed op islamitische feestdagen wel waarde, maar het bidden om vergeving bij Allah doet hij op de momenten waarop hij daar behoefte aan heeft. Adi geeft aan dat juist dit hem trekt naar de humanistisch geestelijk verzorger:

“Waar de dominee zou zeggen: “Nou hier heb je absolutie en Jezus vergeeft jou jongen”, en waar de boeddhist zegt: “Ja maar het leven is lijden vriend”, en waar de pandit zegt: “Nou doe maar *sankriet mantra* en dan vijftien kaarsjes aansteken” [...] Het zijn controlemechanismes [...] Maar wat mij verbindt met het humanisme en de humanist is dat humanisten over het algemeen op zoek zijn naar een reis door dit leven heen. En trying to find their balance. En dat zijn wel dingen waar ik met een humanist wel mee kan praten, wat heel lastig is om met een pastor te bespreken. [...] Omdat daar geen balans in zit. Het is of goed of het is slecht. You’re good or bad, maar hey, Jezus vergeeft alles. Nee, Jezus vergeeft niet alles..”.

Juist omdat Adi meervoudig religieus betrokken is, trekt de inclusiviteit en openheid van de humanist hem aan. Waar hij bij andere geestelijk verzorger maar één kant belicht krijgt van dat wat hem aanspreekt, vindt hij bij de humanist de ruimte om al die kanten aan te spreken en te onderzoeken.

Ten slotte laten de respondenten in dit onderzoek weten dat zij geen behoefte hebben aan vergeving van de humanist zelf. Arie: *“Ik denk dat het meer persoonlijk is. Ik hoef niet zozeer vergeven te worden door de humanist. Zoals ik ook niet vergeven hoef te worden door de pastor of een almachtige daarboven”.* De vergeving van de humanist lijkt niet bijzonder veel waarde voor de respondenten te hebben, al vinden zij het fijn om erkend te worden door de humanist en waarderen zij de ruimte die zij daar mogen innemen en ook zelf mogen invullen op een manier die voor hen prettig is.

Robin, over het innemen van die ruimte en de *agency* die hij daarin zelf heeft:

“[...] Weet je het is zo.. Complex denk ik. Het is, zeker als je niet dat kerkelijke hebt.. Dat kerkelijke is juist heel erg met een ritme en een patroon en.. Dan ga je doelbewust naar de pastor of de dominee om doelbewust om vergeving te vragen voor iets, want dat is nou eenmaal iets wat je is aangeleerd in de afgelopen dertig jaar.. Ik denk dat er.. Als je mij op bepaalde momenten aan zou spreken dat er momenten zijn dat ik ontvankelijk zou zijn voor dat gesprek, maar dat er ook andere momenten zijn waarop ik echt denk van: ‘Mag ik al naar die deur?’”.

Concluderend betekent de humanistisch geestelijk verzorger met name veel voor de respondenten die ook individuele gesprekken met de humanist hebben, betreffende de thema's schuld en vergeving. Zij ervaren de openheid, het luisterende oor en de – soms kritische reflectie als waardevol. Dit geeft rust en helpt hen met het verkrijgen van (nieuwe of meer veelzijdige) perspectieven. Aan de directe schuldvraag wordt niet vaak geraakt, tenzij de respondent hier zelf behoefte aan heeft. Op een impliciete wijze wordt echter wel degelijk reflecteert op het delict en de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerde daarin. Vanuit het belang dat vanuit het humanisme op de eigen verantwoordelijkheid gelegd wordt, ligt er voor humanistisch geestelijk verzorgers een taak om zich vanuit een zingevingsperspectief tot deze eigen verantwoordelijkheid te verhouden, en deze ook samen met gedetineerden te onderzoeken. Daarbij is het van belang dat de humanist de gedetineerde niet alleen aanspreekt op zijn eigen visie op de eigen verantwoordelijkheid, maar ook de meervoudige betekenissen hiervan aanspreekt en onderzoekt. Als er een vertrouwensband is, zou de humanist als hij/zij hier de ruimte voor acht de actieve reflectie op schuld aan kunnen gaan. Dit wordt door gedetineerden vaak als confronterend ervaren, maar kan leiden tot een diepere doorleving van de schuld en geeft de mogelijkheid deze een plaats in het leven van de gedetineerde te geven.

Na een doorleving van schuld kan ook een reflectie op (de behoefte aan) vergeving met de humanist verkend worden. Het thema vergeving speelt momenteel geen grote rol in het contact met de humanistisch geestelijk verzorger.

Dat zou kunnen komen door het religieuze randje dat het thema vaak nog heeft voor zowel geestelijk verzorgers als voor gedetineerden, al is dit vanuit de visie van geestelijk verzorgers niet onderzocht. Vergeving is echter geen uitsluitend religieus thema, en de behoefte aan vergeving is onder de respondenten aanwezig. Die vergeving hoeft echter niet vanuit de humanist verkregen te worden, zoals bij andere geestelijk verzorgers die vergeving kunnen bieden namens een God wel het geval kan zijn. Hierin is voor de humanist een andere rol weggelegd dan religieuze collega's, al zou de humanist religieuze collega's wel kunnen aanbevelen aan MRB-gedetineerden als zij merken dat deze een behoefte hebben aan vergeving door een God die de religieuze geestelijk verzorger hen wellicht kan bieden.

Zowel schuld als vergeving zijn echter existentiële thema's waarin de humanist kan ondersteunen, begeleiden en onderzoeken. Ook voor MRB-respondenten is dit waardevol. Waar zij ook behoefte kunnen hebben aan een transcendente vergeving, komt in het onderzoek niet naar voren dat zij hierin iets missen van de humanist. Die behoefte is voor hen iets persoonlijks, wat past bij de ontwikkeling van meervoudig religieuze betrokkenheid.

Discussie

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit het vorige hoofdstuk besproken in de context van relevante literatuur betreffende dit onderzoek. Als eerste worden de thema's rondom schuld besproken, volgend door interpersoonlijke en zelfvergeving. Vervolgens worden deze thema's gekoppeld aan de rol van de humanistisch geestelijk verzorger in de begeleiding van gedetineerden hierin.

Schuld, schuldgevoelens en het nemen van verantwoordelijkheid

Er is zichtbaar geworden dat enkele respondenten naast het onderkennen van juridische schuld zich niet persoonlijk schuldig voelen. Smit (2010) beschrijft dat de erkenning van deze eigen verantwoordelijkheid een belangrijke stap kan zijn in de realisatie van de eigen schuld en het daarbij behorende spijt (p.181). Alhoewel deze respondenten de verantwoordelijkheid van hun delict op zich nemen, voelen zij zich persoonlijk nauwelijks of niet schuldig, en lijkt er ook van spijt met betrekking tot de daad en het delict zelf geen sprake te zijn. Van Praag (1953) beschrijft dat schuld ontstaat door een menselijk falen, doordat "handelen [...] niet beantwoordde aan een goede gezindheid" (p. 35). Deze respondenten zien hun daden en hun handelingen ten tijde van het delict niet als een menselijk falen. De door Smit (2010) beschreven *reframing* - waarbij een verandering plaatsvindt waarop achteraf naar een situatie gekeken wordt - lijkt hier (nog) niet plaats te zijn gevonden. Het lijkt samen te vallen met de door Dohmen (2010) beschreven cruciale dimensie van eigen verantwoordelijkheid, de morele oriëntatie. Dit is een oriëntatie op het goede, dat waar we met ons leven heen willen. Deze respondenten hebben een bepaalde morele oriëntatie die maakt dat zij hun delicten niet als fout bestempelen. Ze negeren de eigen verantwoordelijkheid in het delict niet, maar lijken de ernst van hun delict wel te relativiseren. Één respondent (Max) maakt daarbij met name gebruik van de door Elshof (2010) beschreven zondehiërarchie, waarbij hij de ernst van zijn eigen delict relativeert ten opzichte van gewelds- of zedendelicten.

Ondanks dat er bij deze respondenten geen *reframing* heeft plaatsgevonden en zij niet de perceptie hebben dat hun gepleegde delict fout was, zijn deze respondenten die zich niet persoonlijk schuldig voelen wel voornemens om te stoppen met criminaliteit en een positieve gedragsverandering te bewerkstelligen. Dit onderbouwt criminologische theorieën die criminaliteit deels als een vrije keuze zien waarin de mens een eigen verantwoordelijkheid heeft, die veronderstelt dat het al dan niet overgaan tot criminaliteit een zekere afweging veronderstelt (Boone, 2012, pp.297-303), en dat de detentie zelf of andere factoren een reden kunnen zijn om de criminaliteit de rug toe te keren (Sikkens, 2009, p.5). Een reflectie op het (criminele) verleden, schuld, vergeving en narratieve reconstructie daarop om een positieve gedragsverandering te bewerkstelligen en de kans op recidive te verkleinen lijkt daarvoor in het geval van deze respondenten dus niet nodig. Daarbij moet wel de kanttekening geplaatst worden dat er geen zekerheid te geven is of deze respondenten daadwerkelijk de criminaliteit de rug toe gaan keren, al zijn zij wel voornemens om hun gedrag te veranderen.

Dat deze respondenten zich niet persoonlijk schuldig voelen en geen spijt hebben van hun daden, betekent niet dat zij geen schuldgevoelens ervaren. Er worden twee lijnen zichtbaar in de omgang van gedetineerden met schuldgevoelens, waarbij schuldgevoelens enerzijds vermeden en weggestopt worden, en anderzijds actief aangegaan en op gereflecteerd worden. Het wel of niet actief aangaan van de ervaren schuldgevoelens lijkt in beide opzichten een copingsmechanisme, een manier om het delict te verwerken en de tijd in detentie zonder al te veel pijn of verdriet door te komen. Het praten, nadenken en onder ogen zien van de eigen schuld kan helend werken en de mens verder brengen (Van Praag 1997, in Jorna, 2008). Dit kan gezien worden als een actieve copingstijl (die Arie, Michel en Robin hanteren). Maar voor andere respondenten lijkt het praten en nadenken over schuld niet per se helend te werken. Een eenduidig antwoord op waarom deze respondenten hun schuldgevoelens wegstoppen en er niet over praten is in dit onderzoek niet te geven. Het kan te maken hebben met het milieu waarin iemand is opgegroeid, cognitieve ontwikkeling, reflexief vermogen en vele andere factoren. Het copingsmechanisme dat deze respondenten hanteren lijkt een repressieve copingstijl te zijn, een beschermingsfunctie die helpt met het copen met negatieve ervaringen.

Hierbij worden ongewenste gedachten weggeduwd en uit het bewustzijn gehouden (De Caluwé, 2010, pp.29-30).

Schaamtegevoelens over het delict en de daad kunnen leiden tot ontkenning van de eigen verantwoordelijkheid en het vermijden van het praten over de schuld en schaamtegevoelens (Tangney et al., 2011, pp.711-713). In dit onderzoek is naar voren gekomen dat gevoelens van schaamte wel degelijk ervaren worden door de respondenten, maar niet in zo'n mate dat deze sociale terugtrekking veroorzaakt. Schaamtegevoelens zorgen ervoor dat respondenten weinig over hun delict praten om deze gevoelens te vermijden, maar deze worden door de respondenten niet omgezet naar een schuld en woede op anderen, zoals beschreven voor Tangney et al (2011, p.714). De schaamtegevoelens lijken niet negatief verwerkt te worden en zijn daarmee niet destructief voor de respondenten.

Concluderend lijken de respondenten die zich naast juridisch ook persoonlijk schuldig voelen inmiddels anders naar hun eigen delict te kijken. Zij ervaren spijt over wat er gebeurd is en het aandeel dat zij daarin gehad hebben. In het ervaren van deze spijt lijkt al een *reframing* te zitten: deze respondenten zien hun delict als iets fouts dat niet had mogen gebeuren. Zij hebben hierin al een morele transformatie doorgemaakt. Bij sommige respondenten hangt dat samen met de impulsiviteit van hun delict (zoals bij doodslag of poging tot doodslag), bij anderen lijkt dat besef van dat wat zij gedaan hebben pas te komen op het moment van de uitspraak van de strafeis, de veroordeling en de detentie zelf. Daarbij zijn er grofweg twee manieren hoe de respondenten omgaan met deze schuldgevoelens en de daar bijhorende spijt en schaamte. De actieve copingsstijl enerzijds en de repressieve copingsstijl anderzijds. De actieve copingsstijl brengt een reflectie op schuld waarbij schaamte- en schuldgevoelens actief worden aangegaan en hierover gepraat wordt met belangrijke naasten, therapeuten en/of geestelijk verzorgers, en is de repressieve copingsstijl meer een interne reflectie waarbij spijt en schaamte- en schuldgevoelens wel degelijk ervaren, maar ook vermeden en weggestopt worden. Hierbij wordt er ook nauwelijks over de schuldgevoelens gepraat en gereflecteerd.

Interpersoonlijke vergeving en zelfvergeving

Bij alle respondenten wordt in meer of mindere mate een behoefte aan immanente vergeving ervaren. In eerste instantie ligt die behoefte vooral bij belangrijke naasten. MRB-respondenten ervaren daarnaast ook nog een transcendente behoefte aan vergeving van een God of opperwezen. Waar Gelissen (2020) stelt dat vergeving in een seculiere setting afhankelijk is van de bereidheid van een slachtoffer (p.50), komt dit in het onderzoek niet direct naar voren. Dit sluit aan bij Jorna (2008), die stelt dat vergeving verder gaat dan alleen de relatie tussen de dader en het slachtoffer. De respondenten lijken in eerste instantie vergeving te zoeken bij hun eigen belangrijke naasten zoals ouders, partners, familie en/of kinderen. Sommige respondenten stellen zelfs geen behoefte te hebben aan vergeving van hun slachtoffer. Bij een aantal respondenten is het niet meer mogelijk om vergeven te worden door het slachtoffer, omdat deze niet meer leeft. Jorna (2008) stelt dat als het slachtoffer niet meer kan vergeven, de dader ook vergeven kan worden door een derde die een belangrijke rol speelt, zoals iemand die vergeeft namens het slachtoffer (nabestaanden), maar ook eigen belangrijke naasten, God, een therapeut of geestelijk verzorger (p.169). In dit onderzoek komt vooral de behoefte van vergeving van eigen belangrijke naasten naar voren als waardevol voor gedetineerden. Behoeft aan vergeving van nabestaanden is er in het geval van de respondenten die veroordeeld zijn voor doodslag wel, maar als deze door hen niet gegeven worden hebben de respondenten begrip voor de gevoelens van de nabestaanden en de complexiteit van de situatie. Waar Arendt (1994, in Jorna, 2008) stelt dat de mens niet kan worden vrijgesproken van de consequenties van zijn daden als deze niet vergeven worden, lijken deze gedetineerden zich te hebben berust in de wensen van de nabestaanden hierin.

De gedetineerden stellen in lijn met Suzuki en Jenkins (2020) dat het proces van zelfvergeving makkelijker gemaakt wordt door vergeving van waardevolle anderen. Waar sommigen respondenten dit proces al hebben doorgemaakt en het nauwelijks meer een rol speelt in hun leven, is het proces van zelfvergeving voor sommigen een dagelijks proces van zelfreflectie en -acceptatie is (*ibid*, p.4). Het feit dat deze gedetineerden vinden dat zij geen vergeving verdienen speelt hier een belangrijke rol in.

Dat belangrijke naasten hen al wel vergeven hebben en ook vinden dat de gedetineerden zelfvergeving verdienen draagt echter wel bij aan het zelfvergevingsproces. Het biedt de respondenten perspectief en geeft hen kracht om actief aan dit proces te blijven werken.

De rol van de humanistisch geestelijk verzorger betreft schuld en vergeving

Smit (2010) stelde eerder dat schuld en vergeving geen onderwerpen zijn die vaak besproken worden binnen detentie (p.180). Dit is ook terug te zien bij de gedetineerden in dit onderzoek. Zeker met andere gedetineerden worden deze thema's nauwelijks besproken. Smit (2010) stelt dat vertrouwen noodzakelijk is om deze thema's te bespreken en dit lijkt bij de gedetineerden onder elkaar te ontbreken. Ook maakt het de gedetineerde kwetsbaar (*ibid*), en die kwetsbaarheid lijkt niet iets te zijn wat gedetineerden onderling graag aan elkaar tonen. Dit vertrouwen dat nodig is om deze thema's te bespreken is bij de humanistisch geestelijk verzorger vanwege haar/zijn ambtsgeheim wel te vinden. Schuld en vergeving zijn existentiële levensthema's en het is de taak van de geestelijk verzorger om zich te bewegen op existentiële aspecten en zingevingsvraagstukken (Jacobs, 2020, p.18). Uit het onderzoek komt naar voren dat er aan de concrete ervaring en gevoelens van schuld en de behoefte aan vergeving in het contact met de geestelijk verzorger niet direct geraakt wordt. Wel wordt er in de gesprekken indirect geraakt aan met name het schuldthema door een focus op de eigen verantwoordelijkheid van de gedetineerden. De humanistisch geestelijk verzorger kan met de aandacht die zij/hij in een gesprek geeft aan het leed van gedetineerden de ruimte bieden om zich tot deze verantwoordelijkheid te verhouden (Schuhmann, 2011, p.21). Vanuit een zingevingsperspectief kan hierbij tot een andere betekenis van de eigen verantwoordelijkheid gekomen worden dan vanuit het strafperspectief. Het delict staat vanuit het zingevingsperspectief namelijk niet op zichzelf, maar hangt samen met allerlei ervaringen in iemands leven (*ibid*, p.20). De humanistisch geestelijk verzorger ondersteunt de gedetineerden met het ontdekken van deze meervoudige betekenis van de eigen verantwoordelijkheid, waardoor zij zich op een meer gefundeerde manier tot hun straf kunnen verhouden (*ibid*, p.21). De dimensies van de eigen verantwoordelijkheid zoals beschreven door Derkx (2011) kunnen hierin handvatten bieden voor de humanistisch geestelijk verzorger.

Een specifieke aandacht is hierbij weggelegd voor de vierde dimensie, de morele oriëntatie. Deze oriëntatie op het goede is nodig om zin te geven aan het persoonlijke leven (Dohmen, 2010, pp.132-133). Het gaat om wat voor leven men wil leiden, wat belangrijk is, en welke waarden daaraan gehangen worden (Derkx, 2011). Zeker voor gedetineerden die aangeven geen spijt te hebben van hun daden en zich niet persoonlijk schuldig voelen ten opzichte van hun delict kan het interessant zijn om dit (persoonlijke) schuldfeit, de morele oriëntatie en de eigen verantwoordelijkheid daarin te exploreren. Want de eigen verantwoordelijkheid gaat niet alleen over verantwoordelijkheid nemen voor het zelf en het delict, maar ook over een verantwoordelijkheid dragen ten opzichte van anderen. Daarin ligt een taak voor de humanist die verder gaat dan alleen het ondersteunen op individueel niveau, omdat het ook gaat over humanisering, het zorg dragen voor anderen en het staan voor de waarden van het humanisme in de maatschappij.

De humanist kan gedetineerden helpen met een actieve reflectie op schuld – in het specifiek persoonlijke schuld –, vergeving en het criminele verleden en kan zo wellicht bijdragen aan een narratieve reconstructie zoals beschreven door Maruna (2001). Dit kan een *reframing* van de huidige manier waarop deze gedetineerden naar hun delict aankijken bewerkstelligen, door gedetineerden verschillende perspectieven en een kritische reflectie aan te reiken. Dit kan tot weerstand leiden, en daarom is het is van belang dat de geestelijk verzorger de moeilijkheid van het erkennen van het (persoonlijke) schuldfeit erkent (Jorna, 2008). De humanist moet hierbij de diepte ingaan over de beleving van het schuldfeit, en dient hierin ook kritisch te zijn naar het aandeel van de gedetineerde hierin. Daarbinnen is een vertrouwensband tussenbeide van belang. Ook moet de gedetineerde hier zelf klaar voor zijn en bereid zijn om aan verandering te werken.

In het onderzoek komt naar voren dat sommige gedetineerden stellen geen behoefte te hebben aan ondersteuning van de humanist betreft deze onderwerpen, maar anderzijds komt ook naar voren dat de meeste respondenten ervoor openstaan om over deze thema's te praten en hierop te reflecteren. Het vergt moed van de humanistisch geestelijk verzorger om deze onderwerpen aan te snijden, omdat doorleving van schuld vaak als confronterend wordt ervaren (Jorna, 2008).

Na het erkennen van zowel het juridische als persoonlijke schuldfeit kan er een reflectie over de ervaren schuldgevoelens plaatsvinden. Op wie hebben de schuldgevoelens betrekking, op wie niet en wat ligt daaraan ten grondslag? De humanist kan de gedetineerde met dit zelfonderzoek begeleiden. Ook kan er met een actieve reflectie op het schuldbesef onderzocht worden waar de gedetineerde tot nu toe tekort is geschoten. Dit kan door de gedetineerde te helpen om zijn levensverhaal met hem te onderzoeken, hier samenhang in aan te brengen en het te reconstrueren, zodat er opnieuw betekenis kan worden gegeven aan het criminele verleden (Mooren, 1997, in Duyndam, 2019; Maruna, 2001 in Geenen, 2010). Dit plaatst de schuld in het leven als geheel, waardoor deze een plek kan krijgen in iemands leven en zo kan leiden tot verwerking en groei (Jorna, 2008). Daar bij dient aandacht te zijn voor het verleden, maar ook op de toekomst. De humanist kan begeleiden in een onderzoek naar de morele oriëntatie van de gedetineerde een visie op de toekomst helder krijgen, waarna de gedetineerde handvatten heeft om zich tot zijn schuld te verhouden en dit ook in te toekomst – ook na detentie – te blijven doen.

Als de schuldfeit, schuldgevoelens en het schuldbesef onderzocht zijn, kan er toegewerkt worden naar een reflectie op de behoefte aan vergeving. Meervoudig religieus betrokken gedetineerden hebben hierbij naast een immanente behoefte aan vergeving ook een transcendente behoefte aan vergeving. De transcendente behoefte aan vergeving van een God of opperwezen is een extra dimensie in de ervaring van vergeving die niet-religieuze gedetineerden niet lijken te hebben. Een van de aspecten van MRB is dat het geloof als iets persoonlijks gezien wordt, en dat religieuze leiders en instituten daarbij achterwege worden gelaten (Berghuijs et al., 2018). Dit is ook zichtbaar geworden bij de MRB-respondenten in dit onderzoek. De transcendente behoefte aan vergeving die zij ervaren is voor hen iets persoonlijks. Een religieuze voorganger die namens een God vergeving toezegt speelt hier, juist omdat het een persoonlijke beleving is, minder een rol. Een behoefte aan ondersteuning van de humanistisch geestelijk verzorger lijkt er bij deze MRB-respondenten dan ook niet te zijn.

Concluderend kan de humanistisch geestelijk verzorger gedetineerden begeleiden met het construeren van nieuwe en meervoudige betekenissen aan het geleefde leven, de schuld, vergeving en de eigen verantwoordelijkheid in dit geheel.

Hiervoor is wederzijds vertrouwen nodig, en de gedetineerde dient hier ook voor open te staan. Daarnaast vergt het van de humanistisch geestelijk verzorger moed om deze onderwerpen aan te snijden bij de gedetineerden.

Conclusie

In dit onderzoek is geëxploreerd welke rol schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken. De onderzoeksvraag “*Welke rol spelen schuld en vergeving bij gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken en wat betekent dit voor de begeleiding van de humanistisch geestelijk verzorger?*” en de daarbij horende deelvragen stonden daarbij centraal. In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op deze onderzoeksvraag.

In dit onderzoek is zichtbaar geworden dat schuld en vergeving complexe constructen zijn die individueel en subjectief beleefd worden. Waar iedere gedetineerde in dit onderzoek zijn schuld erkent, beleeft iedereen zijn schuld anders. Bij sommige gedetineerden stopt de erkenning van het schuldfeit bij het erkennen van de juridische schuld, waar anderen ook het persoonlijke schuldfeit onderkennen en spijt hebben van hun daden. Deze persoonlijke schuld wordt in het begin van detentie in de meeste gevallen sterker ervaren dan later in detentie, al kan het langer vastzitten juist ook een doorleving van schuld bieden waar deze dicht op het delict nog niet mogelijk was. Ook het omgaan met de persoonlijke schuld verschilt per gedetineerde. Sommigen geven aan naast de erkenning van de persoonlijke schuld weinig tot niet bezig te zijn met de doorleving ervan en schuldgevoelens weg te stoppen door afleiding te zoeken. Een eenduidig antwoord op de oorzaak daarvan is in dit onderzoek niet te geven. Het is een manier van omgaan met deze gevoelens en emoties die in dit onderzoek een repressieve copingsstijl genoemd wordt, die als een beschermingsfunctie dient. Hierdoor behouden deze gedetineerden rust in zichzelf en kunnen zij hun tijd in detentie op een voor hen draaglijke manier doorkomen.

Andere gedetineerden zijn juist actief bezig met de doorleving van hun schuld en schuldgevoelens, door gedachten die hierbij horen niet weg te stoppen maar deze onder ogen te komen, hierover na te denken en hier ook over te praten. Deze omgang met schuld wordt in dit onderzoek een actieve copingsstijl genoemd, en werkt voor deze gedetineerden, ondanks de pijn en het ongemak dat erbij hoort, helend.

Ook vergeving en de behoefte hieraan is een individuele en subjectieve beleving. Hierin is een duidelijk verschil op te merken tussen niet-religieuze gedetineerden en de gedetineerden die in dit onderzoek als meervoudig religieus betrokken zijn omschreven. Waar beide groepen behoefte hebben aan interpersoonlijke vergeving, is dit voor niet-religieuze gedetineerden een immanente behoefte die met name betrekking heeft op vergeving van belangrijke mensen om hen heen. De behoefte aan vergeving van een slachtoffer komt in dit onderzoek niet sterk naar voren. Dat heeft enerzijds te maken met dat slachtoffers vaak uit het criminele circuit komen, waardoor daders deze slachtoffers niet als onschuldig zien. Anderzijds komt dat doordat het slachtoffer niet meer kan vergeven, omdat deze niet meer in leven is. De gedetineerden waarbij dat het geval was ervaren wel een behoefte om vergeven te worden door nabestaanden van het slachtoffer. Gezien de ernst van het delict komt dit niet altijd voor, wat de gedetineerden dan ook respecteren. De vergeving van voor hen belangrijke personen (met name ouders, partners en familie) volstaat in dat geval voor hen. MRB-gedetineerden hebben in dit onderzoek naast een immanente behoefte aan vergeving ook een transcendente behoefte aan interpersoonlijke vergeving. Dit is voor hen een persoonlijke ervaring, waarbij zij in hun eigen omgeving (in hun cel) bidden om vergeving. Een religieuze voorganger die namens een God vergeving toezegt speelt voor hen dan ook minder een rol.

Het proces van zelfvergeving wordt door de gedetineerden verschillend doorgemaakt. De gedetineerden die geen persoonlijke schuld ervaren lijken zichzelf niet te hoeven vergeven omdat zij in hun perspectief niet gefaald hebben in hun handelen. Andere gedetineerden in het onderzoek hebben het proces van zelfvergeving al doorgemaakt, wat voor hen een makkelijk proces was omdat belangrijke anderen om hen heen hen al vergeven hadden. Voor anderen is het een voortdurend proces waar de gedetineerden nog middenin zitten. De zwaarte van het delict lijkt hierin mee te wegen, evenals in hoeverre de gedetineerde zelf ervaart dat hij vergeving verdient. Een aantal gedetineerden vindt het onrecht dat zij een ander hebben aangedaan nog te groot, en zijn nog bezig met dat evenwicht te herstellen. Het proces van zelfvergeving is voor hen een dagelijks proces, waarbij zij zich voortdurend proberen te verhouden tot hun delict.

Nu de rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden uiteen is gezet, wordt er verder ingegaan op wat dit betekent voor de begeleiding van de humanistisch geestelijk verzorger. De humanist heeft als expert op het gebied van existentiële zingeving de taak om zich bezig te houden met de existentiële thema's schuld en vergeving. Deze dient zich op door alle drie door Jorna (2008) beschreven facetten van schuld – het erkennen van het schuldfeit, schuldgevoelens en het schuldbesef – te bewegen. Daarin moet de moeilijkheid in het erkennen van het (persoonlijke) schuldfeit in acht genomen worden. Bij een reflectie op schuldgevoelens ligt er een taak voor de humanist om de spanning tussen het zelf en de ander op wie de schuldgevoelens betrekking hebben te onderzoeken. Dit vraagt om zelfonderzoek waar de humanist de gedetineerde mee kan begeleiden door het verlangen dat aan het schuldgevoel ten grondslag ligt te onderzoeken en bevragen. Dat geldt ook als er geen schuldgevoelens richting het directe slachtoffer worden ervaren. Ook dit en de achterliggende reden vraagt om een zelfonderzoek waarin de humanist ondersteuning kan bieden, waarna wellicht naar een *reframing* gewerkt kan worden. Met een reflectie op het schuldbesef kan de humanistisch geestelijk verzorger de gedetineerde helpen onderzoeken waar het leven tot nu toe tekort schoot (Jorna, 2008) Er kan begeleiding worden geboden in een reconstructie van het criminele verleden, waardoor de schuld een plek kan krijgen in het leven van de gedetineerde en er een nieuw, positiever verhaal kan ontstaan. Daarbij kan de humanistisch geestelijk verzorger de gedetineerde bijstaan met diens morele oriëntatie en toekomstbeeld. Het praten over deze facetten van schuld wordt door gedetineerden vaak als confronterend ervaren, en het vergt moed van de humanistisch geestelijk verzorger om de gedetineerde hierop aan te spreken. Een vertrouwensrelatie is hierin noodzakelijk.

Ook bij het onderzoeken van de eigen verantwoordelijkheid – dat impliciet is dan een reflectie op het schuldfeit, -gevoel en -besef, maar hier wel aan raakt – ligt een taak voor de humanistisch geestelijk verzorger. Vanuit het belang dat vanuit het humanisme op de eigen verantwoordelijkheid gelegd wordt, ligt er voor humanistisch geestelijk verzorgers een taak om zich vanuit een zingevingperspectief tot deze eigen verantwoordelijkheid te verhouden, en deze ook samen met gedetineerden te onderzoeken.

Zo kan tot een meervoudige betekenis van verantwoordelijkheid gekomen worden, waardoor gedetineerden zich opnieuw of tot een meer gefundeerde manier tot hun straf kunnen verhouden (Schuhmann, 2011). Daarbinnen dient aandacht te zijn voor de morele oriëntatie van de gedetineerden, om zo te kunnen kijken naar het leven dat de gedetineerde wil leiden en welke waarden daarin belangrijk zijn (Derkx, 2011).

Ten opzichte van vergeving ligt er voor humanistisch geestelijk verzorgers vooral een taak om de immanente behoefte aan vergeving bij gedetineerden te onderzoeken. Waar nodig kan de humanist ook op praktisch gebied bijdragen¹¹ en helpen met de gedetineerde in contact te brengen met instanties¹² die een gesprek met een slachtoffer kunnen faciliteren.

MRB-respondenten geven aan dat hun transcendente behoefte aan vergeving iets persoonlijks is, waarin ze geen ondersteuning van de humanist behoeven. Wel wordt de inclusieve en open houding van de humanist hierin gewaardeerd. Het is hierin van belang om interdisciplinaire samenwerking van de humanistisch geestelijk verzorgers met andere geestelijk verzorgers te bevorderen, om zo MRB-gedetineerden die een transcendente behoefte aan vergeving ervaren de ruimte te geven deze ook te vervullen, door bijvoorbeeld een kerk of moskee te kunnen bezoeken of gebruik te kunnen maken van religieuze attributen (zoals een gebedskleedje).

Op het gebied van zelfvergeving kan de humanistisch geestelijk verzorger deze ondersteunen en begeleiden in het proces dat hij daarin doormaakt, door de visie van gedetineerden op dit gebied te onderzoeken en hierin perspectieven te bieden om zo de gedetineerde te helpen om zich op een meer gefundeerde manier tot zichzelf en zijn delict te verhouden. Dit kan bijdragen aan de eigenwaarde en zelfrespect van gedetineerden. Ook daarin is de morele oriëntatie op het goede en op de toekomst van gedetineerden van belang.

---

¹¹ Zoals het faciliteren van een ruimte waarin de gedetineerde privé over het delict met een belangrijke naaste kan praten.

¹² Zoals Perspectief Herstelbemiddeling.

Afsluitend zijn schuld en vergeving en de rol die deze spelen in het leven van gedetineerden complexe constructen, waar het contact met de humanistisch geestelijk verzorger slechts een klein onderdeel in is. De humanistisch geestelijk verzorger kan gedetineerden helpen met een reflectie op schuld en vergeving en alle aspecten die daarbij komen kijken. Het bespreekbaar maken van deze thema's kan bijdragen tot een ontwikkeling op existentieel niveau. Daarbij dient de humanistisch geestelijk verzorger schuld en vergeving vanuit het zingevingsperspectief te benaderen en aandacht te hebben voor de meervoudige betekenis van de verantwoordelijkheid van gedetineerden. Een actieve en kritische reflectie op deze thema's en het geven van nieuwe betekenissen aan het criminele verleden kan leiden tot een *reframing* van het verleden en een nieuw, positiever gereconstrueerd verhaal bij de gedetineerde. Dit kan een positieve gedragsverandering en een morele transformatie bewerkstelligen.

Beperkingen en aanbevelingen vervolgonderzoek

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de beperkingen van dit onderzoek. Ook zullen er aanbevelingen gedaan worden voor vervolgonderzoek.

In dit onderzoek zijn er tien respondenten geïnterviewd. Dat is een relatief kleine dataset, waardoor er geen definitieve uitspraken gedaan kunnen worden over de rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanistisch geestelijk verzorger bezoeken. Een onderzoek met meerdere respondenten kan een completer beeld geven van de betreffende thema's.

Ook kunnen de onderwerpen schuld en vergeving onder gedetineerden als confronterend worden ervaren, wat ertoe geleid kan hebben dat de gedetineerden die het lastig vinden te spreken over dit onderwerp niet hebben meegewerkt aan dit onderzoek, bijvoorbeeld omdat zij niet in contact zijn met de humanistisch geestelijk verzorger, of omdat de humanist deze mensen bij voorbaat al geëxcludeerd heeft bij de selectie van het onderzoek. Dit kan ertoe geleid hebben dat er een beperkt perspectief op deze onderwerpen in dit onderzoek is ontstaan.

Dit onderzoek uitgevoerd in één penitentiaire inrichting, wat een beperkt beeld geeft van de rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden. In andere penitentiaire inrichtingen kan zowel vanuit de inrichting als vanuit de geestelijke verzorging meer (of minder) aandacht besteed worden aan deze thema's in het kader van re-integratie en herstel. Zo is bekend dat een aantal penitentiaire inrichtingen over een herstelconsulent beschikt, die als functie heeft deze onderwerpen in het kader van herstel van de gedetineerde en slachtoffers te bespreken. De PI waar het onderzoek is uitgevoerd beschikt niet over een dergelijke herstelconsulent, wat ervoor kan zorgen dat de onderwerpen binnen deze penitentiaire inrichting in zijn algemeen minder aan bod komen. Ook heeft het uitvoeren van het onderzoek in één penitentiaire inrichting als beperking dat de respondenten allemaal hetzelfde referentiekader betreft de humanistische geestelijke verzorging hebben. Een aantal respondenten heeft eerder in andere inrichtingen gedetineerd gezeten, en heeft van daaruit ervaring met andere humanistisch geestelijk verzorgers.

Het merendeel van de respondenten kent echter alleen de humanistisch geestelijk verzorger die werkzaam is in de PI van het onderzoek. Een onderzoek onder gedetineerden in verschillende inrichtingen die contact hebben met een verscheidenheid aan humanistisch geestelijk verzorgers kan een vollediger beeld geven van in hoeverre de thema's schuld en vergeving worden besproken met de humanistisch geestelijk verzorger.

Het feit dat de onderzoeker ook werkzaam is als humanistisch geestelijk verzorger in de penitentiaire inrichting waar het onderzoek is uitgevoerd kan ervoor gezorgd hebben dat zij als onderzoeker een *bias* heeft ten opzichte van de respondenten. Alhoewel de onderzoeker de meeste respondenten voorafgaand aan het onderzoek niet eerder individueel gesproken heeft, kan het feit dat de onderzoeker ook werkzaam is in de inrichting waar het onderzoek uitgevoerd is ertoe hebben geleid dat zij ten tijde van het onderzoek onbewust bepaalde aannames heeft gedaan over de respondenten die het onderzoek mogelijk beïnvloed kunnen hebben. Alhoewel de onderzoeker heeft geprobeerd hier zo objectief als mogelijk in te zijn, zou het kunnen dat er onbewust toch bepaalde aannames over de respondenten in het onderzoek verwerkt zijn.

Aanbevelingen vervolgonderzoek

Dit onderzoek is uitgevoerd onder mannelijke gedetineerden. Meerdere respondenten noemen in het onderzoek dat zij als man zijnde zich sterk en groot moeten houden, en daardoor bepaalde emoties (die bijvoorbeeld gepaard kunnen gaan met schuldgevoelens) niet uiten. Vanuit dit perspectief zou het interessant zijn om te onderzoeken welke rol schuld en vergeving spelen bij vrouwelijke gedetineerden, en wat de eventuele verschillen zouden kunnen zijn tussen beide in de omgang met schuld en vergeving. Ook zou de rol van de humanistisch geestelijk verzorger hierin kunnen verschillen.

Het uitgangspunt van dit onderzoek is dat de onderwerpen schuld en vergeving bij religies van oudsher een grote rol hebben gespeeld, en dat de positie van humanistische, niet-religieuze en meervoudig betrokken gedetineerden ten opzichte van deze thema's nog niet helder is. Waar er verschillende onderzoeken bestaan naar de rol die de (religieuze) geestelijk verzorger betreffende deze thema's heeft, is ervoor zover bekend geen exploratief onderzoek gedaan naar de rol die schuld en vergeving spelen bij religieuze gedetineerden.

Daarnaast is de rol die schuld en vergeving spelen bij levensbeschouwingen zoals het hindoeïsme en boeddhisme in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dit zou ook het onderzoeken waard kunnen zijn. Ook zou een vergelijkend onderzoek tussen religieuze en niet-religieuze gedetineerden interessant kunnen zijn.

In dit onderzoek zijn alleen veroordeelde gedetineerden geïnterviewd. Waar deze respondenten aangeven in het begin van hun veroordeling en detentie meer bezig te zijn met onderwerpen betreffende schuld en vergeving, zou het interessant kunnen zijn om deze onderwerpen te onderzoeken bij gedetineerden die pas net gedetineerd zijn, of nog midden in het proces van hun veroordeling zitten. Daarbij moet wel gezegd worden dat het lastiger kan zijn om met deze gedetineerden te praten over schuld, omdat zij nog niet veroordeeld zijn.

Ook zou het interessant kunnen zijn om de rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die in een Penitentiair Psychiatrisch Centrum (PPC) of Tbs-kliniek zitten. In dit onderzoek speelde de eigen verantwoordelijkheid die de gedetineerde draagt ten opzichte van zijn delict een rol, maar niet onderzocht is hoe er tegen schuld en vergeving aangekeken wordt als de eigen verantwoordelijkheid in mindere mate aangesproken kan worden, bijvoorbeeld bij psychische problematiek. Ook vanwege het verplichte karakter van behandeling bij gedetineerden in Tbs-klinieken kan het interessant zijn om dit verder te onderzoeken, omdat wordt aangenomen dat zij in het kader van hun behandeling veel bezig zijn met het delict en de schuld die zij daaraan hebben.

Waar de meeste respondenten voornemens zijn om na hun detentie niet nog een keer in een penitentiaire inrichting te belanden, blijkt uit cijfers van Dienst Justitiële Inrichtingen dat 29,9 procent van de gedetineerden binnen twee jaar opnieuw in de cel belandt¹³. Interessant zou een onderzoek kunnen zijn naar detentierecidive en de rol die de aan- of afwezigheid van persoonlijke schuldgevoelens, een *reframing*, positieve gedragsverandering en morele transformaties hierin spelen.

---

¹³ Dienst Justitiële Inrichtingen (2020). *Infographic Gevangeniswezen 2021*. Verkregen via: <https://www.dji.nl/justitiabelen/documenten/publicaties/2020/07/27/infographic-gevangeniswezen-2021>

Literatuur

- Baarda, B. & Van der Hulst, M. (2017). *Basisboek Interviewen: Handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Berghuijs, J. & Liefbroer, A.I. (2017). *Meervoudige religiositeit in het leven van geestelijk verzorgers*. In: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 20 (87), 13-22.
- Berghuijs, J., Schilderman, H., Van Der Braak, A., & Kalsky, M. (2018). *Exploring Single and Multiple Religious Belonging*. In: *Journal of Empirical Theology: JET* 31 (1), 18-48.
- Bernts, T. (2019). *De bijdrage van de geestelijke verzorging in het leefklimaat in justitiële inrichtingen*. Nijmegen: Kaski Onderzoekscentrum religie en samenleving.
- Bernts, T. & Berghuijs, J. (2016). *God in Nederland 1966-2015*. Utrecht: Ten Have.
- Bracke, S., Fadil, N. & Topolski, A. (2015). *Religie, de vlotte betekenaar*. In: M. van de Bossche & G. Coene (Eds.), *Vrij(heid) van religie*, 21-44.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in Kwalitatief Onderzoek*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Borgdorff, M. (2011). *Herstelgericht Pastoraat: Wat is herstelgericht pastoraat en hoe verhoudt zich dit tot eerdere pastorale benaderingen in de jaren '60-'70?* (Bachelor Thesis, Universiteit Utrecht). Geraadpleegd via:
<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/209239>
- Boone, M.M. (2012). *Schurende mensbeelden. Het verantwoordelijk stellen van gedetineerden voor hun resocialisatie*. In: F. de Jong & R.S.B. Kool (Eds.), *Relaties van gezag en verantwoordelijkheid: strafrechtelijke ontwikkelingen*, 291-306.
- De Caluwé, E. (2010). *De relatie tussen cognitieve inhibitie van emotionele informatie en correlaten van depressie* (Master Thesis, Universiteit Leuven). Geraadpleegd via:
<https://biblio.ugent.be/publication/4243758/file/4285791>
- Derkx, P.H.J.M. (2011). *Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden'. Een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging*. Brussel: VUBPRESS.
- Dohmen, J. (2010). *Brief aan een middelmatige man. Pleidooi voor een nieuwe publieke moraal*. Amsterdam: Ambo.

- Duyndam, J. (2019). De H van HGV: regie over betekenis. In: J. Duyndam & J. Frank (Eds.), *Wegwijs in levensvragen: over humanistisch geestelijke verzorging*, 15-31.
- Elbers, J.M., Weggemans, D., Liem, M. (2016). *Op Vrije Voeten: Herintreding van Maatschappelijk Gevoelige Ex-gedetineerden*. Den Haag: Universiteit Leiden.
- Elshof, A. J. M. (2010). Die nedergedaald is ter helle. De betekenis van Jezus' nederdaling ter helle voor de hoop op verlossing onder gedetineerden. In: T.W.A. de Wit & E. Jonker (Eds.), *Van kwaad verhalen. Context en praktijk van het justitiepastoraat*. (Publicatierreeks van het centrum voor justitiepastoraat, No. 2). Wolf Legal Publishers (WLP), [oorspronkelijke paginanummers ontbreken].
- Enright, R. D. (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self-forgiveness. In: *Counseling and Values*, 40 (2), 107-127.
- Fox, T.A. (1989). The Necessity of Moral Education In Prisons. In: *Journal of Correctional Education*, 40 (1), 20-25.
- Ganzevoort, R. (1998). Klem tussen schuld en vergeving. In: C. Houtman, A. Jelsma, H. van der Sar (Eds.). *Ruimte voor vergeving*, 147-158.
- Geenen, M.-J. (2010). *Stoppen is afzien: Welke betekenis geven jongeren aan professionals in het proces van stoppen met criminaliteit?*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Veiligheid.
- Gelissen, G. (2020). *Een omgang met schuld en vergeving. Perspectieven voor de omgang met deze diep menselijke emotie in de hedendaagse geestelijke verzorging* (Master Thesis, Radboud Universiteit). Geraadpleegd via <https://theses.ubn.ru.nl/handle/123456789/9591>.
- Greijn, C.M., Koenen, E., Aoulad Baktit, S. & Smeets, W. (2020). Thuis in meerdere culturen. Hybriditeit bij jonge patiënten met een Turkse of Marokkaanse achtergrond in de palliatieve fase. In: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 23 (99), 22-30.
- Hall, J. H., & Fincham, F. D. (2005). Self-forgiveness: The stepchild of forgiveness research. In: *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24, 621-637.

- Hosser, D. Windzio, M. & Greve, W. (2008). Guilt and Shame as Predictors of Recidivism: A Longitudinal Study With Young Prisoners. In: *Criminal Justice and Behavior*, 35 (1), 138-152.
- Jacobs, G. (2020). *Zin in geestelijke verzorging*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Jansen-van Driel, J. (2004). *Herstel en Detentie; een onderzoek naar de mogelijkheden van herstelgerichte detentie in relatie tot de geestelijke verzorgingspraktijk* (Doctoraalscriptie, Universiteit voor Humanistiek). Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Jenkins, T. (2018). *Offence-related Effects and Perceptions of Forgiveness: Experiences of Victims and Offenders* (Doctoral Dissertation, Griffith University).
Geraadpleegd via <https://research-repository.griffith.edu.au/handle/10072/376761>
- Johannes, M. (2011). *Een literatuuronderzoek naar de relatie tussen de cognitieve en de morele ontwikkeling* (Bachelor Thesis, Tilburg University). Geraadpleegd via: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=121286>
- Jonckheere, A. (2009). Justitiepastoraat en 'herstel': een poging tot positiebepaling. In: *Tijdschrift voor herstelrecht*, 9 (4), 26-40.
- Jorna, T. (2008). *Echte woorden. Authenticiteit in de geestelijke begeleiding*. Amsterdam: SWP.
- Kalsky, M. (2017). Flexible Believers in the Netherlands. A Paradigm Shift towards Transreligious Multiplicity. In: *Open Theology, (Topical issue Multiple Religious Belonging)*, 3 (1), 345-359.
- Lascaris, A. (1996). Vergelding en vergeving in Bijbels-theologisch perspectief. In: R. Burggraave & J. de Tavernier (red.), *Terugkeer van de wraak? Een tijd verscheurd tussen revanche, vergelding en verzoening*. Baarn: Gooi en Sticht.
- Laus, C. (2013). *Homo ex machina: Een onderzoek naar humanisering binnen de herstelgerichte detentie in penitentiaire inrichtingen* (Master Thesis, Universiteit voor Humanistiek). Geraadpleegd via: <https://repository.uvh.nl/uvh/handle/11439/95>
- Litz, B.T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W.P., Silva, C., Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. In: *Clinical Psychology Review*, 29 (1), 695-706.

- Mooij, A.W.M. (2012). Schuld en schaamte: Een psychoanalytisch perspectief. In: *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 38 (3), 205-219.
- Nelissen, P. (2019). Re-integratie van ex-justitiabelen als speerpunt voor een herstelgerichte reclasseringspraktijk. In: *Tijdschrift voor Herstelrecht*, (19) 2, 13-29.
- Neys, A. (2001). Over “de herstelgerichtheid” van het gevangenispastoraat. In: L. Dupont & F. Hutsebaut (Eds), *Herstelrecht tussen toekomst en verleden*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 399-422.
- Pollefeyt, D. (2000). Vergeving: valkuil of springplank naar een betere samenleving? Op zoek naar een nieuw begin voor daders en slachtoffers. In: R. Burggraeve, D. Pollefeyt, D. & J. de Tavernier (red). *Vergeven, vereffenen, verzoenen*. Leuven: Davidsfonds, 143-170.
- Schuhmann, C. (2011). Betekenis geven aan verantwoordelijkheid: Morele dimensies van humanistisch raadswerk in een strafinstelling. In: P. Vlug & M. van Bergen (Eds.), *Humanisme en het kwaad: Reflecties op het humanistisch raadswerk bij Justitie*. Amsterdam: SWP, 13-26.
- Schuhmann, C. (2014). Stories of crime, stories of suffering: A narrative perspective on ethical issues in criminal justice counselling. In: *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 17 (1), 21-38.
- Sikkens, E. (2009). *De rol van vrienden in desistance: waarom jeugdige veelplegers stoppen met criminaliteit* (Master Thesis, Universiteit van Utrecht). Geraadpleegd via: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/34737>
- Snoek, A., McGeer, V., Brandenburg, D. & Kennett, J. (2021). Managing shame and guilt in addiction: A pathway to recovery. In: *Addictive Behaviors*, 120 (1).
- Snow, N.E. (1993). Self-forgiveness. In: *Journal of Value Inquiry*, 27 (1), 75-80.
- Smit, M. (2010). Prisoners and Forgiveness. In: C. Allers & M. Smit (Eds.), *Forgiveness in Perspective*, 177-193.
- Spanjaard, H.J.M, Filé, L.L., Noom, M.J. & Buysse, W.H. (2020). *Achterlopende ontwikkeling: Het begrip ‘onvoltooide ontwikkeling’ in de toepassing van het adolescentenstrafrecht*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC).

- Spruit, A., Schalkwijk, F., van Vugt, E. & Stams, G-J. (2016), The relation between self-conscious emotions and delinquency: A meta-analysis. In: *Aggression and Violent Behavior*, 28 (1), 12-20.
- Suzuki, M. & Jenkins, T. (2020). The role of (self-)forgiveness in restorative justice: Linking restorative justice to desistance. In: *European Journal of Criminology*, <https://doi.org/10.1177/1477370819895959>
- Tangney, J.P., Stuewig, J. & Mashek, D.J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. In: *Annual Review of Psychology*, 58 (1), 345-372.
- Tangney, J.P., Stuewig, J., Mashek, D. & Hastings, M. (2011). Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt: Feeling bad about the behavior or the self? In: *Criminal Justice and Behavior*, 38 (7), 710-734.
- Ten Kate, L. (2015). Sacraliteit en seculariteit. Over de complexe relatie tussen humanisme en religie. In: M. van de Bossche & G. Coene (Eds.), *Vrij(heid) van religie*, 45-84.
- Terry, C. M. (2002). Book Review: Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives. In: *Theoretical Criminology*, 6 (2), 227-234.
- Tüfekçi, F. (2007). *Islamitische Geestelijke Verzorging: een uitdaging voor imams bij Justitie* (Master Thesis, Tilburg University). Geraadpleegd via: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=80183>
- Van der Braak, A. F. M. (2018). Godsdienstvrijheid en meervoudige religieuze betrokkenheid: Naar een intercultureel perspectief. In: *Tijdschrift voor Recht en Religie*, 2 (1), 159-166.
- Van Dun, T. (2011). *Invoeren in Vieren: Ritueel-liturgische Strategieën: Een onderzoek naar de katholieke kerkdiensten in inrichtingen van Justitie in Nederland* (Proefschrift, Tilburg University). Geraadpleegd via: <https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/1363533>
- Van Hoek, A. & Slump, G-J. (2011). *De toepassing van herstelrecht in Nederland: bouwstenen voor een toekomstvisie*. Amsterdam: Restorative Justice Nederland.
- Van Praag, J.P. (1947). Autonoom humanisme. In: P. Derkx & B. Gasenbeek (red.), *J.P. van Praag: vader van het moderne Nederlandse humanisme*, 120-129.
- Van Praag, J.P. (1953). *Geestelijke verzorging op humanistische grondslag*. Utrecht: Humanistisch Verbond.

- Vlug, P. (2011). Tussen verbijstering en verwondering: Over geweld en transcendentie in de context van het humanistisch raadswerk bij Justitie. In: P. Vlug & M. van Bergen (Eds.), *Humanisme en kwaad, reflecties op het humanistisch raadswerk bij justitie*. Amsterdam: Uitgeverij SWP, 82-98.
- Wojtkowiak, J. (2017) Sensing the dead. The role of embodiment, the senses and material objects in the ritualization of mourning. In: Gordon-Lennox, J., *Emerging ritual in secular societies. A transdisciplinary conversation*. London: Jessica Kingsley Publishers, 158-171.
- Zehr, H. (2005). *Changing Lenses: A new focus for Crime and Justice* (3rd ed.). Scottsdale, Pennsylvania: Herald Press.

Bijlagen

Interviewguide

Deze interviewguide is opgedeeld in verschillende onderwerpen. Niet elke vraag dient letterlijk gesteld te worden: de vragen zijn bedoeld als richtinggevende vragen en ter ondersteuning van de interviewer. Wel dient elk onderwerp aan bod te komen.

Introductie:

- Welkom, bedanken voor deelname, uitleggen van bedoeling onderzoek en interview (duurt ongeveer 60 en maximaal 90 minuten), beantwoorden van eventuele vragen, bespreken en ondertekenen informed consent-formulier;

Informatie verzamelen over respondent en zijn levensbeschouwing:

- Hoe oud ben je? Heb je een partner, kinderen, familie?
- Je bezoekt de humanistisch geestelijk verzorger, was je voordat je vast kwam te zitten bekend hiermee? Met het humanisme? Hoe zit dat nu? Hoe zou jij het humanisme uitleggen in je eigen woorden?
- Ben je religieus opgevoed? Zo ja: hoe kijk je daar nu tegenaan? Zo nee: hoe dan wel?
- Hoe zou je je eigen levensbeschouwing beschrijven? Waar geloof je in? Hoe kijk je aan tegen het humanisme? Tegen religie?
- Indien affiniteit met religie en/of meerdere religies/'meer'/'iets': hoe kijk je daar tegenaan? Geloof je dan in iets buitenmenselijks? (transcendents; goddelijks; iets hogers) of niet? Hoe uit zich dit? Is dat iets persoonlijks of deel je dit met anderen?
- Bezoek je religieuze plekken? (gebedshuizen, kerken, moskeeën, tempels etc.), of heb je thuis of in je cel speciale plekken hiervoor ingericht? Ben je aangesloten (lid) bij een instituut of bepaalde groep?
- In hoeverre maak je gebruik van humanistische geestelijke verzorging? (individuele en/of groepsgesprekken, bezinningsbijeenkomsten, cursussen etc.).
- Heb je ook andere geestelijk verzorgers 'uitgeprobeerd'? Wat vond je daarvan?

- Wat trekt je aan aan de humanistisch geestelijk verzorger, de gesprekken, de bezinningen, de eventuele cursussen? Waarom? Wat haal je eruit? Leer je ervan? Wat brengt het je?

Vragen over het delict:

Benadrukken dat volgende vragen gevoelig kunnen zijn en dat de respondent op elk gewenst moment een pauze kan nemen. Ook anonimiteit extra benadrukken.

- Wil je me vertellen waarvoor je hier vastzit? Hoe is dit voor jou?
- Hoe kijk je aan tegen dit proces? Ben je het ermee eens of niet? Waarom?
- Vind je dat je schuldig bent? Waaraan? Hoe voelt dat voor jou?
- Voel je je ook persoonlijk schuldig? Kan je me daar meer over vertellen?
- Zou je zeggen dat jij verantwoordelijkheid neemt/hebt genomen voor je daden? Kan je dat uitleggen? Op wat voor manier?
- Hoe kijk je daar tegenaan met betrekking tot je straf? (rechtvaardig, onrechtvaardig?). Vind je het terecht dat je vastzit?¹⁴
- *(Uitleg over strafperspectief en visie van maatschappij van gedetineerden als dader).* Zie jij jezelf als een dader?¹⁵

Vragen over schuld en schuldgevoelens:

- Kun je me vertellen wat schuld/schuldgevoelens voor jou betekent? Hoe zie jij dat?
- Ervaar je weleens schuldgevoelens? Ten opzichte waarvan/van wie? Wanneer wel? Wanneer niet?
- Hoe ga je om met deze schuldgevoelens?
- Wat is het gevoel dat je ervaart als je spreekt over schuldgevoelens?
- Wat doe je met dit gevoel? Stop je het weg? Ga je het eraan? Praat je erover? Met wie? Met wie niet? (Binnen gevangenis en/of daarbuiten)
- Hoe voelt dat? Lucht dat op, of verzwaart het? Heb je er wat aan? Voel je je daarna beter/slechter/hetzelfde?

---

¹⁴ Deze vraag is na het eerste interview toegevoegd aan de interviewguide.

¹⁵ Deze vraag is na het eerste interview toegevoegd aan de interviewguide.

- Voel je je schuldig ten opzichte van jezelf, of iemand anders? Wie dan?
- Praat je hierover met die ander?

→ *Indien respondent praat met anderen over zijn schuld, schuldgevoelens en/of zijn delict: met wie? Hoe gaat dat? Is het belangrijk voor je?*

- Wat is de reden dat je er over praat met een ander?
- Brengt het je iets?
- Voel je je weleens veroordeeld door die ander? Zo ja: hoe ga je daarmee om?

→ *Indien respondent niet/nauwelijks/weinig praat met anderen over zijn schuld, schuldgevoelens en/of zijn delict: hoe komt dat?*

- Hoe ga je om met je schuldgevoelens als je er niet met anderen over praat?

Vragen over schaamte:

- Ervaar je weleens schaamte? Schaamte waarvoor? Kan je daar meer over vertellen?
- Hoe voelt schaamte? Hoe ga je ermee om?

Vragen over directe/indirecte slachtoffers:

Ik wil het nu met je gaan hebben over slachtoffers. Ik heb het dan niet alleen over directe slachtoffers van je delict, maar ook over indirecte slachtoffers.

- Wie zijn voor jou (indirecte) slachtoffers van jouw delict? Hoe raakt dat ze?
- Als er sprake is van één of meer (directe) slachtoffers van het delict: denk je daar weleens aan? Hoe voel je je daarover? Wat doe je met die gedachten?
- Hoe voel je je ten opzichte van hen? (schuldgevoel t.o.v. directe slachtoffers en/of indirecte slachtoffers of anderen)
- Heb je (directe) slachtoffer(s) nog wel eens gesproken? Denk je weleens over hem/haar/hen na? Zo ja: waar praten/praatten jullie over?
- Heb je je excuses aangeboden aan het slachtoffer? En/of indirecte slachtoffers? Kan je me hier meer over vertellen? Hoe was dit voor jou? En daarna? ¹⁶

---

¹⁶ Deze vraag is na het tweede interview toegevoegd aan de interviewgide.

Vragen over vergeving:

- Wat betekent vergeving voor jou?
- Hoe kijk je aan tegen vergeving? Hoe zie jij dat?
- Heb je het gevoel dat jij vergeven moet worden of vergeving nodig hebt? Ofwel: Heb je behoefte aan vergeving?¹⁷ Kan je dit uitleggen?
- Van wie zou je vergeving willen krijgen/door wie zou je vergeven willen worden? (eventueel uitleg over vergeven kunnen worden door een God);
- Hoe zie je dat voor je?
- Heb je het met het directe of indirecte slachtoffers gehad over vergeving?
- Ben je vergeven door een direct of indirect slachtoffer? Hoe ging dat?
- Heb jij om vergeving gevraagd of niet? Ben je er naar op zoek?
- Bij sprake van **MRB**: hoe kijk jij aan naar vergeving met betrekking tot een god/je geloof/transcendents/iets waaruit jij houvast vindt?

Vragen over zelfvergeving:

*We hebben het net gehad over vergeving in relatie tot een ander: een slachtoffer, een partner, familie. Er bestaat ook **zelfvergeving**: waarbij je jezelf kan vergeven (voor dat wat je gedaan hebt; voor herstel van eigenwaarde, zelfrespect).*

- Hoe kijk jij daar tegenaan? Ben je daar weleens mee bezig?
- Kan jij jezelf vergeven? Of heb jij jezelf vergeven?
- Wat heb je daar voor nodig? (Als zelfvergeving wel of niet lukt)
- Heb je daarin steun gekregen? Is dat belangrijk? Van wie?
- Hoe kijk je naar de toekomst? Wil je dat anders aanpakken of niet?

Vragen over contact met humanistisch geestelijk verzorger:

- Waar praat jij zoal over met de humanist?
- Praat je met de humanist weleens over schuld/schuldgevoelens? Kan je me daar meer over vertellen? Waar gaat het dan over?
- Is het een belangrijk onderwerp voor je?

---

¹⁷ Deze vraag is na het eerste interview toegevoegd aan de interviewgide.

- Hoe is de humanist jou daarin van steun?
- En vergeving? Waar praten jullie over? Is het een belangrijk onderwerp voor je? Kan de humanist jou hierin steunen? Gebeurt dat ook? Hoe gebeurt dat?
- Bij sprake van **MRB**: hoe is de humanist jou tot steun? In vergelijking met een god/transcendents/iets waaruit jij houvast vindt?
- Kan je (ook) vergeving vinden bij de humanist? Wat betekent dat voor je?

Indien er niet/nauwelijks/weinig met humanistisch geestelijk verzorger over schuld/vergeving wordt gesproken:

- Waarom gebeurt dit niet/denk je dat dit niet gebeurt?
- Heb je hier behoefte aan?
- Hoe zou de humanist jou daarin kunnen ondersteunen? Wat heb je daar voor nodig?
- Wat kan de humanist voor jou betekenen in deze onderwerpen?

Afsluiting:

- Ik heb momenteel geen vragen meer, zijn er dingen die jij nog wilt toevoegen, onderwerpen waar je het nog over wil hebben, dingen die je nog te binnen schieten of nog niet besproken zijn? Heb je nog andere vragen voor mij?
- Bedanken en afsluiten.

Informatiebrief respondenten

Beste,

Bedankt dat je wilt meedoen aan mijn onderzoek. In deze brief ga ik je er wat meer over vertellen. Het onderzoek gaat over de rol die schuld en vergeving spelen bij gedetineerden die de humanist bezoeken. Bij religies (zoals het christendom en de islam) kunnen mensen zich richten tot een God. Mensen die de humanist bezoeken zijn vaak niet gelovig, of voelen zich niet verbonden met een kerk of een moskee. Vandaar dat ik onderzoek welke rol schuld en vergeving bij hen spelen.

Het lijkt me erg leuk en interessant om hierover met jou in gesprek te gaan. Welke rol speelt schuld in jouw leven? En hoe zit dat met vergeving? Ben je daar naar op zoek, en van wie krijg je dat dan? Dit zijn onder andere vragen die ik graag aan jou wil stellen tijdens een interview. Dit interview is helemaal anoniem. Met jouw persoonlijke gegevens doe ik niets. De antwoorden zullen niet tot jou te herleiden zijn. Het enige dat ik zal doen is jouw antwoorden anoniem verwerken en gebruiken in mijn onderzoek.

Het interview zal ongeveer 1 uur tot 1,5 uur duren. Hier zal verder niemand anders bij zijn. Het interview zal worden opgenomen, zodat ik het later kan terugluisteren. Als ik de informatie heb verwerkt voor mijn onderzoek, zal ik de audio-opname verwijderen. Deze zal ik met niemand anders delen.

Lijkt het je leuk om mee te werken? Of twijfel je nog en heb je nog vragen? Neem dan contact op met de humanist. Als je mee wilt werken aan mijn onderzoek, zullen we snel een afspraak voor het interview inplannen.

Hartelijke groet,

Mickey

Informed consent formulier

Toestemmingsformulier

Dit formulier hoort bij het onderzoek van Mickey van Herpen. Dit onderzoek gaat over de rol van schuld en vergeving bij gedetineerden. Ik verklaar hierbij te zijn ingelicht over de aard en de methode van het onderzoek door Mickey van Herpen.

- Ik ben me ervan bewust dat het interview wordt opgenomen door middel van een voice-recorder. Deze opname wordt verwijderd nadat het interview verwerkt is.
- Ik ga ermee akkoord dat deze data gebruikt wordt in het onderzoek.
- Ik neem vrijwillig deel aan dit onderzoek. Ik weet dat ik op elk moment een pauze kan nemen. Ik weet ook dat ik op elk moment kan stoppen met het interview. Ik hoef hier geen reden voor te geven. Hier zitten ook geen gevolgen aan.
- Als de resultaten van het onderzoek worden gebruikt in wetenschappelijke publicaties of op een andere manier openbaar gemaakt worden, zal dit volledig geanonimiseerd worden. Mijn gegevens zullen geheel anoniem zijn en zijn niet tot mij te herleiden. Mijn gegevens zullen nooit zonder mijn toestemming door derden worden ingezien.
- Ik heb het bovenstaande begrepen. Het is helder en duidelijk waar ik voor teken. Ik heb de ruimte gekregen om vragen over dit formulier te stellen. Als ik later nog vragen heb, dan weet ik dat ik contact kan opnemen met Mickey van Herpen.

Datum : .....

Naam respondent : .....

Handtekening : .....

Datum : .....

Naam onderzoeker : .....

Handtekening : .....

Codeboom data-analyse

- behoefte aan vergeving {34-0}
- behoefte ondersteuning humanist {23-0}
- bekendheid met humanist/humanisme {8-0}
- bezoek religieuze instituten/plekken {4-0}
- contact met slachtoffer {19-0}
- copings mechanisme {31-0}
- directe slachtoffer(s) {17-0}
- excuses {30-0}
- first offender? {8-0} ~
- gebruik andere gv {28-0}
- gebruik van hgv {17-0}
- geloof in god {8-0}
- gevoel van schuldgevoelens {15-0}
- indirecte slachtoffers {27-0}
- juridische schuld {9-0}
- leeftijd {10-0}
- morele oriëntatie {32-0}
- motivatie contact humanist {28-0}
- MRB {28-0}
- MRB contact humanist {8-0}
- nadenken over schuld en vergeving {15-0}
- niet-religieus {12-0}
- omgaan met schuldgevoelens {53-0}
- openheid van gedetineerden tov onderzoeker {3-0}
- partner/kinderen {13-0}
- persoonlijke/morele schuld {14-0}
- positieve gedragsverandering {24-0}
- praktiseren religie {10-0}
- praten over schuldgevoelens {57-0}
- psychische problematiek {3-0}
- quote voor resultaten {97-0}
- rechtvaardig {13-0}
- reden detentie {10-0}
- reden voor bezoek humanist {17-0}
- relativeren eigen delict {16-0}
- religie {3-0}
- religie persoonlijk {1-0}
- religieus opgevoed {8-0}
- schaamte {34-0}
- schuldgevoelens {20-0}
- schuldgevoelens tov {23-0}
- schuldig zijn/voelen {25-0}
- sociaal vangnet {36-0}
- spijt {34-0} ~
- spiritualiteit {12-0}
- straflengte {12-0}
- terechte straf {11-0}
- verantwoordelijkheid voor delict {36-0}
- vergeving familie {20-0}
- vergeving religie {14-0}
- vergeving slachtoffer {10-0}
- vergeving verdienen {11-0}
- veroordeeld door anderen {4-0}
- visie op (ernst) daad {29-0}
- visie op ouderschap {18-0}
- visie op detentie {34-0}
- visie op humanisme {9-0}
- visie op toekomst {36-0}
- zelfvergeving {41-0}
- zwijgrecht {9-0}